

CES

CENTRUM EKONOMICKÝCH STUDIÍ VŠEM

10

ISSN 1801-1578

vydání 10/ ročník 2009 /30. 11. 2009

Bulletin CES VŠEM

V TOMTO VYDÁNÍ

Finanční krize a vybrané aspekty pohledem Mezinárodního měnového fondu

Václav Žďárek: Stať se zabývá analytickými kapitolami Světového ekonomického výhledu Mezinárodního měnového fondu, které zkoumají vztah měnové politiky a cen aktiv a vývoj potencionálního produktu ve středně dlouhém období.

(strana 1)

Vliv decentralizace na ekonomický růst

Šárka Laboutková: Stať popisuje empirický výzkum *From Subsidiarity to Success: The Impact of Decentralization on Economic Growth* provedený organizací The Assembly of European Regions¹ ve spolupráci s BAK Basel Economics. Řeší souvislosti mezi stupněm autonomie regionů, resp. stupněm decentralizace rozhodování státu a ekonomickým rozvojem.

(strana 8)

Technické, ekonomické a sociální zdroje inovací

Karel Müller: Příspěvek hodnotí výsledky 3. mezinárodní konference o indikátorech a koncepcích inovací, která se konala 1 a 2. října 2009 v Praze. Charakterizuje témata, která byla diskutována, klíčové poznatky, jež byly formulovány v jednotlivých příspěvcích a průběh diskuse k zamýšleným cílům konference.

(strana 12)

Finanční krize a její vybrané aspekty pohledem Mezinárodního měnového fondu

Podzimní vydání publikace World Economic Outlook Mezinárodního měnového fondu (MMF) se kromě analýzy aktuálního vývoje a predikce vybraných ukazatelů (viz úvodní část tohoto bulletinu) dále věnuje dvěma dílčími tématům. Je to problematika vztahu měnové politiky a cen aktiv (*Lessons for Monetary Policy from Asset Price Fluctuations*) v kapitole třetí. Následující (čtvrtá) kapitola je zaměřena na otázky spojené s návratem ekonomiky k obvyklé trajektorii vývoje produktu po finanční krizi (*What's the Damage? Medium-term Output Dynamics after Financial Crises*).

1. Ceny aktiv a měnová politika

Kapitola je rozdělena do tří hlavních částí, které se snaží najít odpověď na otázku, zda by měnová politika měla být využita při prevenci vzniku a vytváření (nafukování) bubliny na trzích aktiv.¹ Při hledání odpovědi:

- byly **analyzovány historické souvislosti** splasknutí bublin, tedy vznik krizí na trzích aktiv za posledních 40 let, typické příznaky, dopady na ekonomiku atd.) ve snaze o nalezení takových indikátorů, které by umožnily předpovídat vývoj cen aktiv vedoucí k následnému prasknutí bubliny (a vzniku krize). Součástí textu je i analýza a ověření na reálném vývoji předcházejícím stávající krizi;
- byla zkoumána **role měnové politiky** a její transmisní mechanismy jako takové při vytváření bubliny a spuštění krize (s důrazem na krizi stávající);²
- byla diskutována otázka **rozšíření cíle měnové politiky** z úzce definovaného a zaměřeného na vývoj cen do podoby zahrnující i další ukazatele makroekonomických rizik, a to na základě jednoduchého modelu, a další otázky s tím spojené (trade-off mezi faktory, problémy související s operacionalizací, možností rychleji a důrazněji reagovat, s rizikem neadekvátní reakce, mandátem centrálních bank atd.).

Shrme-li závěry, analýza MMF tvrdí, že v případě stávající krize měnová politika nepřispěla hlavní a systematickou měrou ke vzniku této krize, spíše omezeným způsobem a nedostatečně důrazně reagovala na známky narůstající finanční zranitelnosti, které ke krizi vedly.³

Empirické poznatky z krizí v minulosti

Systematické zkoumání minulého vývoje zaměřené specificky na trh nemovitostí a zvláště na trh akciový, ukázalo, že některé makroekonomické veličiny mohou být použity jako indikátory při vzniku a vytváření bubliny na trzích aktiv (úvěrové indikátory, podíl investic na HDP nebo v případě krize nemovitostí zhoršování běžného účtu platební bilance), zatímco tradiční ukazatele typu míry inflace (CPI) nebo HDP nevykazují žádné specifické známky chování před vznikem krize.

V letech 1970 až 2008 MMF identifikoval 47 nemovitostních a 98 akciových (krizí) bublin, které splaskly (viz tabulka 1).

¹ Jde o obecné označení pro trhy akciové, komoditní, trh nemovitostí atd.

² Především jde o problém, zda stávající krize byla či nebyla vyvolána neadekvátní reakcí politik na vytvořivší se „netradiční“ inflační tlaky, resp. zda nedostatečně zohlednění úvěrových a cenových kanálů v ekonomice při stanovování úrokových měr nepřispělo k nafouknutí a následnému splasknutí bubliny na trhu aktiv.

³ MMF však rovněž uvádí, že měnová politika v některých zemích přispěla ke vzniku krize na trhu nemovitostí.

Krize, resp. okamžik splasknutí bubliny na trhu aktiv byl vymezen jako situace, kdy klouzavý průměr reálného tempa růstu cen aktiv za čtyři čtvrtletí klesl pod stanovený práh (hranici): pro trh nemovitostí ve výši -5 %, resp. pro více volatilní akciový trh byla hranice stanovena na -20 %. Tato metodologie umožnila pokrýt všechny hlavní krize v uvedeném období při relativně nízké frekvenci identifikovaných krizí. Pokud jde o samotnou charakteristiku jednotlivých typů krizí, nemovitostní krize je výrazná po delší období (v průměru 2,5 roku oproti 1,5 roku krize akciové) a doprovázena vyšší ztrátou produktu (za první rok krize 4,25 % oproti 1,25 % krize akciové). Krize v historickém pohledu zachycuje obrázek 1. Patrně jsou shluky krizí v určitém období, resp. vyšší počet zemí zasazených krizí ve shodném okamžiku v případě akciových krizí.

Tabulka 1: Nemovitostní a akciové krize (1970–2008)

	Celkem		Před rokem 1985		1985–2008	
	Ceny nemovitostí	Ceny akcií	Ceny nemovitostí	Ceny akcií	Ceny nemovitostí	Ceny akcií
Celkový počet krizí	47	98	22	41	25	57
Počet krizí/ země	2,76	4,67	1,29	1,95	1,47	2,71
Kumulativní pokles cen (v %)	-17,71	37,38	-19,43	-35,27	15,58	-38,90
Délka (čtvrtletí)	10,02	6,98	11,22	7,92	9,74	6,29
Kumulativní pokles HDP	-4,27	-1,31	-5,41	-1,33	-3,27	-1,29

Pozn.: střední hodnoty. ¹ Za celé období po krachu. ² V % v relaci k trendu (kumulovaná odchylka od jednostranného Hodrickova-Prescottova filtru s parametrem vyhlazení $\lambda = 1600$ pro první čtyři čtvrtletí po krachu). Pramen: IMF (2009), s. 95, vlastní úprava.

Obecným problémem v případě krizí je neschopnost předvídat, kdy krize samotná nastane.⁴ I když jsme schopni identifikovat veličiny, které mohou krizový vývoj předvídat, jsou na nich založené predikce značně nespolehlivé. MMF se přesto pokusil o nalezení takových ekonomických ukazatelů, které by mohly indikovat, resp. předvídat krizi na základě údajů za období let 1970–2008. Bylo použito osm standardních makroekonomických ukazatelů,⁵ které by mohly mít jistou predikční sílu.⁶

Výsledky v zásadě odpovídají závěrům z obdobných studií, které byly zaměřeny na hledání indikátorů predikujících měnové či dluhové krize v minulosti. Pokud tedy budeme uvažovat o období po roce 1985, **existují rozdíly ve vývoji HDP** v případě nemovitostní a akciové krize (v případě akci-

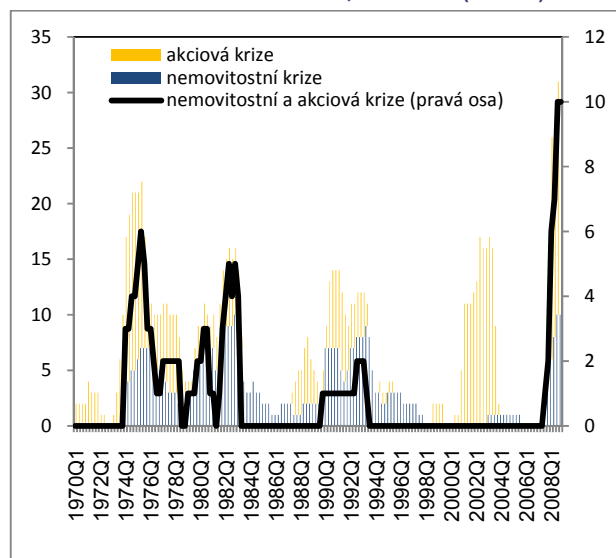
⁴ Pokud by tomu tak nebylo, spekulace na trzích aktiv by vedla k obnově rovnováhy, tj. k žádnému boomu, resp. krachu by nedošlo.

⁵ Šlo o tyto ukazatele v relaci k HDP: úvěry, běžný účet, investice do residenčních nemovitostí, kapitálové investice, ostatní ukazatele (růst cen nemovitostí, růst cen akcií, růst HDP, inflace).

⁶ Problémem byl fakt, že perioda zahrnovala rok 1985, který se stal nakonec rokem rozdělovacím sledované období na dvě části. Důvodem je začátek tzv. Great Moderation, rozdílné příčiny šoků před rokem 1985 a po něm, které by mohly ovlivnit celkový výsledek, a konečně, období po roce 1985 vykazovalo charakteristiky, které jsou relativně blízké stávajícímu prostředí (např. stav finančních trhů).

ové krize je růst HDP výrazně vyšší než dlouhodobý trend). Pouze v případě nemovitostní krize došlo ke zhoršení běžného účtu platební bilance. Protože nemovitostní krize jsou velmi nákladné především v podobě ztráty produktu, bylo rovněž zkoumáno, zda existují rozdíly mezi výraznými krizemi a těmi méně výraznými v případě nemovitostních krizí. Zatímco v případě růstu cen a HDP nebyl nalezen žádný rozdíl, v případě růstu úvěrů v relaci k HDP, investic do residenčních nemovitostí v relaci k HDP a růstu cen nemovitostí byly nalezeny vyšší hodnoty pro krize, které vedly k výraznějším ztrátám produkce.

Obrázek 1: Počet krizí na trzích aktiv, 1970–2008 (čtvrtletí)

Pozn.: na osách je zachycen počet zemí s probíhající krizí na trhu nemovitostí, akciovou krizí nebo oběma krizemi současně. Pramen: IMF (2009), obr. 3.1, vlastní adaptace.

Můžeme však uvedené poznatky použít pro predikci krizí? Z hlediska uživatelů je důležité, aby systém založený na sledovaných ukazatelích skutečně upozornil na nebezpečí splasknutí vznikající (či již vzniklé) bubliny na trzích aktiv a umožnil tak adekvátní reakci na tuto existující situaci. Proto je klíčovou otázkou:

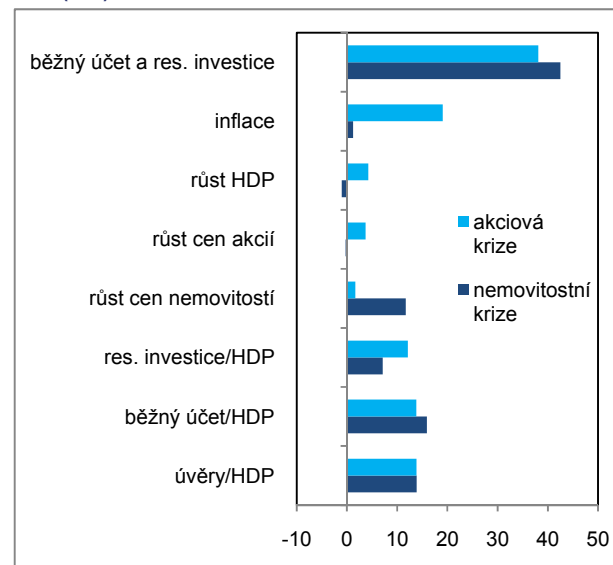
- **nastavení limitů**, při jejichž překročení by mělo být vydáno varování, protože příliš nízké by vedly k mnoha alarmům, které by se mohly ukázat jako plané. Naopak příliš vysoké limity by mohly vést k zanedbání situace, která by mohla zapříčinit velké problémy;
- **časový horizont**, tj. do jaké doby po vydání varování dojde ke splasknutí bubliny (krizi). Příliš krátký časový interval nemusí poskytnout dostatečný prostor pro adekvátní reakci při splasknutí bubliny, příliš dlouhý pozbývá informační (predikční) hodnotu. (MMF ve své studii pracuje s horizontem 1–3 let.)⁷

Porovnání jednotlivých **makroekonomických veličin a jejich predikční schopnosti** je znázorněno na obrázku 2. Na základě údajů po roce 1985 se zdá, že nejvyšší predikční schopnost má běžný účet následovaný úvěrovým ukazatelem a investicemi do residenčních nemovitostí, a to pro oba

⁷ Na základě těchto dvou kritérií mohou být určeny: **podmíněná pravděpodobnost splasknutí bubliny** (pravděpodobnost, že ke splasknutí dojde během určitého časového období po vydání varovného signálu určitým ukazatelem) a **predikční schopnost dané proměnné**, tj. počet splasknutí bublin během daného časového období, které však nebyly ukazatelem indikovány.

uvažované typy krizí. Tradiční proměnné sledované měnovými autoritami – míra inflace a ekonomický růst – nemají téměř žádnou predikční schopnost. Pokud bychom zkombinovali hodnoty pro všechny tři výše uvedené ukazatele, výsledkem je skutečnost, že 56 % případů spojených s těmito ukazateli (tj. byly zaznamenány určité hodnoty daných ukazatelů) bylo spojeno s krizí během 1–3 let. Uvedená proporce je přibližně shodná pro oba dva typy krizí. Výsledky je nutno brát s opatrností, protože i tři výše uvedené nejspolehlivější ukazatele upozornily jen na 1/3 (residenční investice), resp. 1/5 (úvěrový ukazatel) skutečných krizí, což jen potvrzuje problémy spojené s predikcí krizí na trzích aktiv.

Obrázek 2: Pravděpodobnost vzniku krize, období po roce 1985 (v %)

Pozn.: procento případů vzniku krize během 1–3 let po vydání varovného signálu daným ukazatelem v relaci k nepodmíněné pravděpodobnosti vzniku krize. Nepodmíněná pravděpodobnost vzniku nemovitostní krize je 14 %, v případě krize akciové je to 29 %. Pramen: IMF (2009), obr. 3.5, vlastní adaptace.

Makroekonomické charakteristiky před stávající krizí

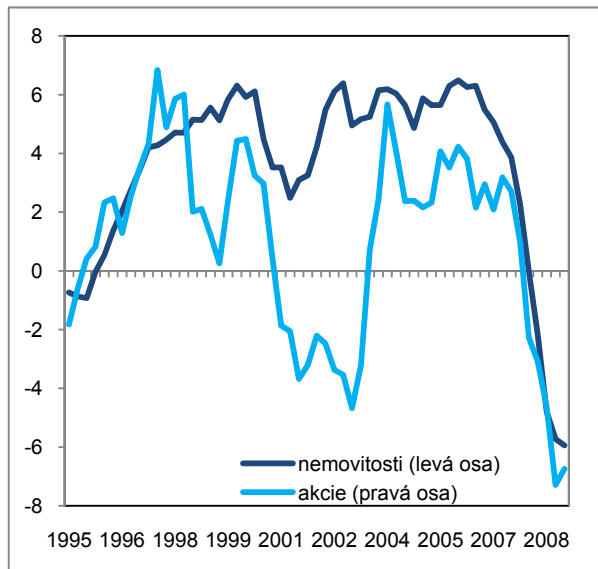
Jestliže byly identifikovány ukazatele, které mohou indikovat vznik krize, lze si položit legitimní otázku, zda a jak fungovaly v případě stávající krize. Třebaže stávající krizi předcházela výrazná vlna inovací ve finančním sektoru, bublina na trhu nemovitostí byla doprovázena růstem cen nemovitostí, úvěrovým bohem, zhoršením běžného účtu. Obrázek 3 zachycuje vývoj reálných cen akcií a nemovitostí podle jednotlivých čtvrtletí v delším časovém období (15 let) a názorně jsou tak vidět jednotlivé fáze vývoje a postupný vznik bubliny na trhu nemovitostí, který vedl ke stávající finanční krizi.

Obrázek 3 je pohledem na dílčí periodu po roce 2000, která přímo souvisí se stávající krizí. Zachycen je proto vývoj od 4. čtvrtletí 2001 do 3. čtvrtletí 2006⁸, tj. těsně před propuknutím krize a rovněž výše propadu od nejvyššího dosaženého bodu daného trhu v dané ekonomice. Zatímco akciové trhy zaznamenaly během sledovaného období několik fází růstu a poklesu tendenci (např. díky událostem ve Španělsku v roce 2003, jak je patrné z obrázku 3 a stávající pokles byl všeobecného charakteru bez přímé vazby k předchozím růstům cen, ceny nemovitostí rostly po celé období ve větší-

⁸ Tím se pokrylo období růstu ve většině vyspělých ekonomik do okamžiku, kdy ceny v Irsku dosáhly maxima.

ně vyspělých zemí (nejvýrazněji v Irsku, na Novém Zélandu a ve Španělsku), naopak poklesly v Japonsku, Německu a Rakousku a korelační koeficient mezi předchozími růsty a poklesy má hodnotu 0,79.⁹

Obrázek 3: Průměrný reálný růst cen nemovitostí a akcií ve vyspělých ekonomikách, 1995–2009 (podle čtvrtletí v %)

Pozn.: průměrný reálný růst cen daného indexu vybraných vyspělých zemí (Austrálie, Belgie, Dánsko, Finsko, Francie, Irsko, Itálie, Japonsko, Kanada, Německo, Nizozemsko, Norsko, Nový Zéland, Portugalsko, Rakousko, Řecko, Spojené království, Spojené státy, Španělsko, Švédsko a Švýcarsko). Průměrný reálný růst indexu = průměrný roční růst nominálního indexu deflovaný růstem spotřebitelských cen (CPI). Pramen: IMF (2009), obr. 3.7, vlastní adaptace.

Pokud jde o ukazatele signalizující krizi, vysoký růst úvěrů byl zaznamenán v polovině sledovaných zemí a indikátor signalizoval nebezpečí tři roky dopředu, vývoj běžného účtu byl ovlivněn dalšími faktory, ale přesto přibližně pro polovinu zemí indikoval její vznik jeden rok před skutečným začátkem krize.

Měnová politika a finanční krize – existuje nějaká souvislost?

V případě měnové politiky a jejího chování před a během stávající krize existují dva základní sporné body:

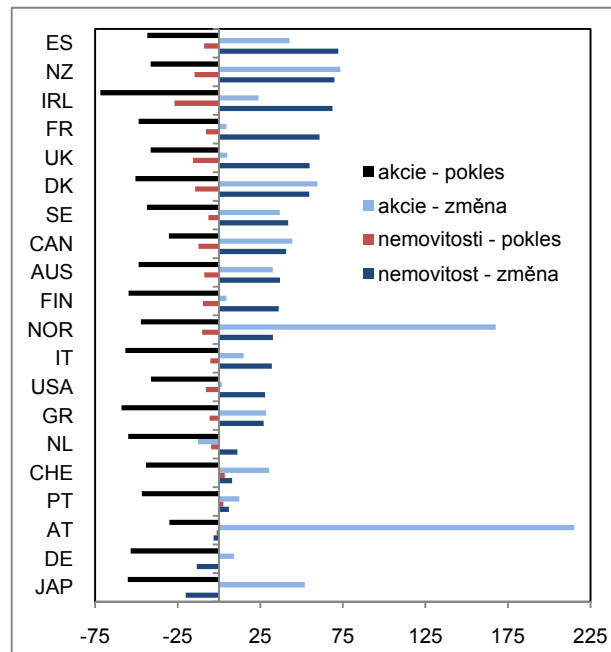
- jednak je to kritika chování měnových autorit během let 2002–2006 spočívající ve zdůraznění faktu, že respektování jednoduchého pravidla pro měnovou politiku plynoucího z vývoje mezery produktu a vývoje míry inflace (tzv. Taylorovo pravidlo) mohlo vést k zabránění vzniku krize;¹⁰

⁹ Vysoký růst cen nemovitostí byl rovněž doprovázen zhoršením hospodaření domácností (snížením čistého jmění na majetkových účtech domácností).

¹⁰ Viz Taylor, J. B.: *Housing and Monetary Policy*. Paper presented at the Federal Reserve Bank of Kansas City Economic Policy Symposium, Jackson Hole, Wyoming, August 31st, 2007, URL: <http://www.stanford.edu/~johntayl/Housing%20and%20Monetary%20Policy--Taylor--Jackson%20Hole%202007.pdf> a Taylor, J. B.: *Financial Crisis and the Policy Responses: An Empirical Analysis of What Went Wrong*. Keynote lecture at the Bank of Canada, Ottawa, November 2008, URL: <http://www.stanford.edu/~johntayl/FCPR.pdf> pro případ ekonomiky USA, ale opírající se rovněž o studii Ahrend, R., Courmède, B., Price, R.: *Monetary Policy, Market Excesses and Financial Turmoil*. OECD Economics Department

- jednak je to zdůraznění omezené vypovídací schopnosti indexu spotřebitelských cen (CPI) a mezery produktu, které jsou používány měnovými autoritami. V jednoduchém alternativním pojetí měnové politiky je zdůrazněno, že role měnové politiky by měla být aktivní, snažící se zabránit vzniku finanční nestability a tím i případným krizím.¹¹

Obrázek 4: Ceny nemovitostí a akcií (změny cen v %)

Pozn.: změna = změna v reálných cenách nemovitostí (akcií), pokles = reálný pokles cen nemovitostí (akcií) z nejvyšší dosažené hodnoty. Japonsko a Německo zaznamenaly pokles cen v celém sledovaném období. Pramen: IMF (2009), obr. 3.7, vlastní adaptace.

Co nám říkají empirické údaje k této kritice? Budeme-li nadále respektovat rozdělení sledovaného období na vývoj do roku 1985 a po roce 1985, lze identifikovat nedostatečnou reakci měnové politiky před rokem 1985 (problém s inflací generovanou negativními nabídkovými šoky). Po roce 1985 byly úrokové míry obecně vyšší než ty indikované Taylorovým pravidlem, avšak byly nižší než bylo třeba v období 1–3 let před vznikem krize, doprovázené výrazným zhoršením během roku bezprostředně předcházejícího krizi.

Lze tedy měnovou politiku skutečně pokládat za neadekvátní? Odpověď na tuto otázku není jednoduchá, protože vývoj inflace (CPI) ve vyspělých zemích osciloval mezi

WP No. 579, OECD, Paris, March 2008, URL: [http://www.oilis.oecd.org/oilis/2008doc.nsf/LinkTo/NT0000D02/\\$FILE/JT03242013.PDF](http://www.oilis.oecd.org/oilis/2008doc.nsf/LinkTo/NT0000D02/$FILE/JT03242013.PDF) zdůrazňující mezinárodní aspekt tohoto problému. Problémem této kritiky je však fakt, že např. údaje pro USA byly několikrát zpětně revidovány a tak vývoj v minulosti odpovídal Taylorovu pravidlu, ale v současnosti po revizích tomu tak není a vice versa. K některým aspektům viz Orphanides, A., Wieland, V.: *Economic Projections and Rules-of-Thumb for Monetary Policy*. CEPR Working Paper No. 6748, CEPR, London, March 2008 nebo Taylor, J. B., Wieland, V.: *Surprising Comparative Properties of Monetary Models: Results from a New Data Base*. NBER Working Paper No. 14849, Cambridge, MA, April 2009.

¹¹ Kritika zdůrazňující problematické aspekty spojené s mechanismem cílování inflace jakožto potenciálního zdroje pro vznik krize viz Borio, C., Shim, I.: *What Can (Macro-) Prudential Policy Do to Support Monetary Policy?* BIS Working Paper No. 242. BIS, Basel, September 2007, URL: <http://www.bis.org/publ/work242.pdf?noframes=1>.

1–3 % ročně (2001–2006) a neindikoval výrazné přehřívání ekonomik. Důvodem může být, že vyšší ceny aktiv a poptávka po úvředech reflektovala změny produktivity spojené s využíváním např. moderních technologií, změnami v nabídce a poptávce na trzích atd.¹² Problémem je rovněž fakt, že vysoký růst cen nemovitostí v některých zemích byl doprovázen jak nízkými úrokovými měrami (Irsko či Španělsko), tak relativně vysokými úrokovými měrami (např. Velká Británie). Vztah měnové politiky a vývoje cen akcií byl ještě méně výrazný, ať již pro celé období (2001–2006) či jeho dílčí část (růst od roku 2003).

Bylo by ale možné předcházet krizovému vývoji, pokud bychom rozšířili spektrum ukazatelů využívaných měnovými autoritami? Odpověď opět není jednoduchá a bude **ovlivněna třemi skutečnostmi**:

- potenciálními přínosy spojenými s reakcí na neadekvátní tendence v ekonomice (např. růst úvěrů);
- zda lze používat měnovou politiku jako nástroj pro řešení těchto problémů;
- jaký je vztah mezi tradiční měnovou politikou a měnovou politikou beroucí do úvahy vývoj cen aktiv.

MMF vytvořil jednoduchý model založený na neokeynesovských předpokladech, které poskytují prostor pro měnovou politiku a její reakce mohou ovlivnit reálné ekonomické procesy. Shrneme-li závěry tohoto teoretického diskursu MMF, můžeme říci, že měnové autority:

- by měly reagovat** na signály ukazující na vznikající makroekonomická rizika;
- by neměly automaticky reagovat** na změny cen aktiv, ani by se neměly snažit o determinaci odpovídajících úrovní cen aktiv;
- by měly sledovat** vývoj aktiv a usilovat o rozpoznání příčin tohoto vývoje a měly by být připraveny zasáhnout odpovídajícím způsobem (především v případě nemovitostí, které výrazně ovlivňují rozpočty a hospodaření domácností).

Aby toho bylo možné v praxi dosáhnout, existuje celá řada možností, které jsou k dispozici. Jednou z nich může být **rozšíření mandátů měnových autorit** o nutnost zohlednit finanční zranitelnost (nerovnováhy). Úloha by měla připadnout i dalším makroekonomickým politikám, které mohou řešit problémy finančních trhů a snižovat potřebu výrazné reakce měnové politiky. Zde se může vyskytnout problém související s nutností koordinovat akce; důraz je proto kladen na informace a jejich výměnu mezi měnovými autoritami a autoritami dohlížejícími na finanční stabilitu. Tyto otázky musí být vyřešeny dříve, než by byl rozšířen mandát měnových autorit.

Stále je však nutno mít na paměti, že i **nejlepší ukazatele pro předvídaní krizí aktiv mají svá omezení**, a proto by slepé sledování těchto ukazatelů mohlo vést k dopadům srovnatelným nebo dokonce horším než krize samotná. Rozšíření působnosti měnových autorit by vyžadovalo i změnu jejich chování, které by mělo zahrnovat odůvodnění daných (přijímaných, realizovaných) opatření, a to vzhledem k dlouhodobým cílům měnových autorit. I přes vše výše uvedené je nutné, aby všechny makroekonomické a regulační politiky byly na takové úrovni, které vytváří zdravé a robustní prostředí umožňující vypořádat se

¹² Rovněž se lze domnívat, že růst cen (CPI) byl nízký právě díky růstu cen aktiv, které odčerpávaly dodatečné zdroje likvidních prostředků, jež by jinak byly využity na nákupy reálných statků a služeb.

s dopady případných krizí aktiv a zároveň poskytující jednotlivým subjektům (nositelům hospodářské politiky) možnost reagovat adekvátními prostředky, je-li to potřebné.

2. Důsledky měnové krize – ztráta produkce

Jak již bylo uvedeno, MMF se ve své zprávě zaměřil i na dopad měnové krize na ekonomiku na příkladu minulých krizí, a to především na vývoj HDP ve středním období.¹³ Charakteristiky vypočítané v minulosti na příkladu bankovních krizí v rozmanitém vzorku 88 zemí lišících se úrovní produktu za uplynulých 40 let¹⁴ nám mohou poskytnout potřebné informace, abychom si mohli vytvořit hrubou představu o tom, jak bude vypadat vývoj po skončení stávající krize.

Z celého spektra otázek **se MMF zaměřil** především na:

- reálný produkt (HDP) a dopady krize na jeho další trajektorii (např. zda došlo k návratu na původní růstovou dráhu);
- faktory (kvantitativní nebo kvalitativní), jež vedly ke změnám v trajektorii vývoje HDP ve středním období;
- event. další faktory, které ovlivňují dynamiku produktu ve středním období (makroekonomické politiky, makroekonomické prostředí před a po krizi).

Zatímco vývoj v krátkém období je relativně zřejmý (finanční krize zpravidla vede k různě vysoké ztrátě produkce), vývoj ve střednědobém horizontu je nejistý a je ovlivněn celou řadou faktorů, které nejsou doposud příliš prozkoumány. Může tedy nastat situace, že:

- ekonomika postižená finanční krizí trvale **roste pomalejším tempem** oproti minulosti a vzdaluje se tak od trendu pozorovaného před krizí (viz obrázek 5 horní panel a příklad Japonska);
- ekonomika **se vrátí k růstové trajektorii** pozorované před krizí, ale nedojde k smazání původní ztráty produktu (viz obrázek 5 prostřední panel a příklad Švédska);
- ekonomika **se vrátí na růstovou trajektorii** pozorovanou před krizí nebo
- ekonomika **projde rychlou obnovou** a navrátí se k původní trendové trajektorii (viz obrázek 5 spodní panel a příklad Mexika).

Jaký je vývoj produktu ve středním období?

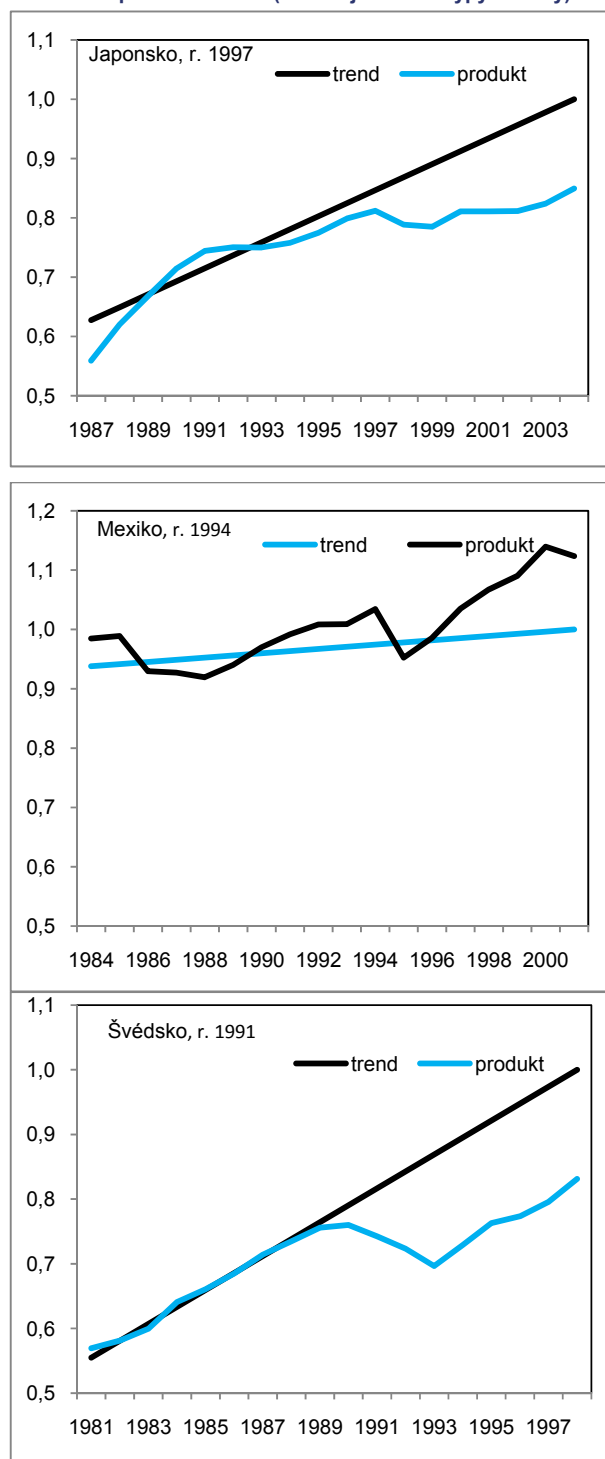
Pro empirickou analýzu vývoje produktu před a po krizovém období použil MMF údaje pro země postižené jak bankovní krizí (88 případů), tak krizí měnovou (222 případů). Analýza vývoje produktu byla založena na analýze individuálních případů, přičemž byla srovnávána střednědobá (skutečná) úroveň reálného HDP per capita (sedm let po krizi) s úrovní, která by byla bývala dosažena při pokračování v předkrizovém vývoji. Schematicky je přístup MMF znázorněn na příkladu Jižní Koreje (viz obrázek 6).¹⁵

¹³ Vývoj v krátkém období byl analyzován v jarním vydání WEO MMF (viz bulletin CES č. 4/09).

¹⁴ Součástí kapitoly je i box věnovaný pohledu na mezinárodní finanční krize od roku 1870 charakterizující a analyzující dlouhodobé tendence a společné rysy.

¹⁵ Protože není k dispozici jednotná metodologie pro tento odhad, MMF provedl odhad předkrizového trendu v lineární formě, a to na základě sedmi let s koncem tři roky před začátkem skutečné krize. Vzhledem k problémům takto vypočtených temp růstu (v řadě případů negativních), bylo zvolené období rozšířeno na 10 let, resp. 20 let. Toto delší období zároveň sloužilo jako ověření ro-

Obrázek 5: Vývoj logaritmu reálného HDP per capita ve středním období po finanční krizi (země a jednotlivé typy obnovy)

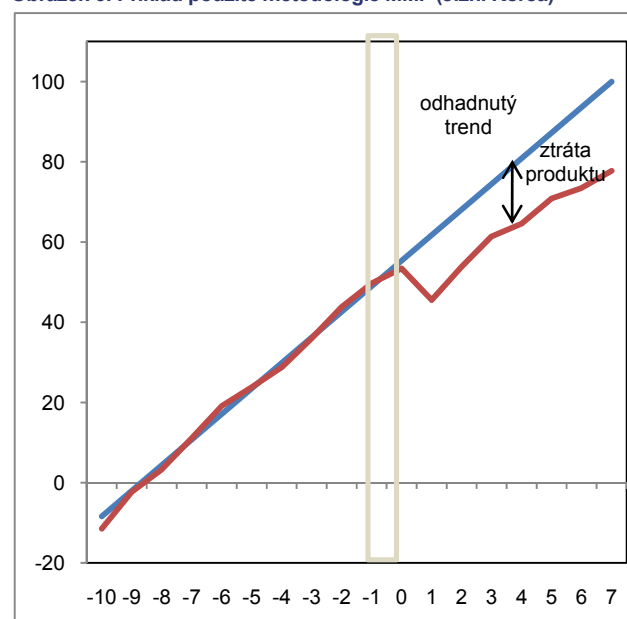
Pozn.: v levém horním rámečku je uvedena země a rok dané krize. Trend (předkrizový trend) před krizí je odhadnut jako lineární za období 7 let s koncem 3 roky před začátkem krize; pro následující období je extrapolován; produkt (skutečný) je měřen jako logaritmus reálného HDP per capita. Pramen: IMF (2009), obr. 4.1, vlastní adaptace.

Vzniklá mezera produktu je rozložena za použití lineární metody, tj. rovnice růstového účetnictví – na příspěvky

bustnosti výsledků pro odhadnuté empirické závislosti (robustness check) v daném případě.

práce, kapitálu a souhrnné produktivity faktorů (SPF). **Základní výsledky analýzy** ukazují, že trajektorie růstu produkce je výrazně (pokles trvá do třetího roku krize) a persistentně snížena po bankovní krizi (přibližně o 10 p. b. vzhledem k trendovému vývoji) a obnova původního stavu přesahuje střednědobý horizont (na obrázku 7 v horním i dolním panelu – jde o pásmo vymezené dvěma plnými čarami – tzv. konfidenční interval). Růst HDP se ve většině ekonomik vrátí na původní trajektorii a tempa růstu produktu ve středním období jsou obdobná jako předkrizový trendový růst. **Existuje však výrazná variabilita výsledků**, kterou dokládá i vývoj (postupné rozšiřování) mezikvartilového pásma¹⁶ indikujícího střední hodnoty výsledků pro 50 % všech krizí (v obrázku 7 vyznačené čárkovaně).

Obrázek 6: Příklad použité metodologie MMF (Jižní Korea)

Pozn.: první rok krize je v čase $t = 0$, čas je na horizontální ose. Odhadnutý trend (předkrizový trend) před krizí je odhadnut jako lineární za období 7 let s koncem 3 roky před začátkem krize; pro následující období je extrapolován; produkt (skutečný) je měřen jako přirozený logaritmus reálného HDP per capita. Pramen: IMF (2009), obr. 4.3, vlastní adaptace.

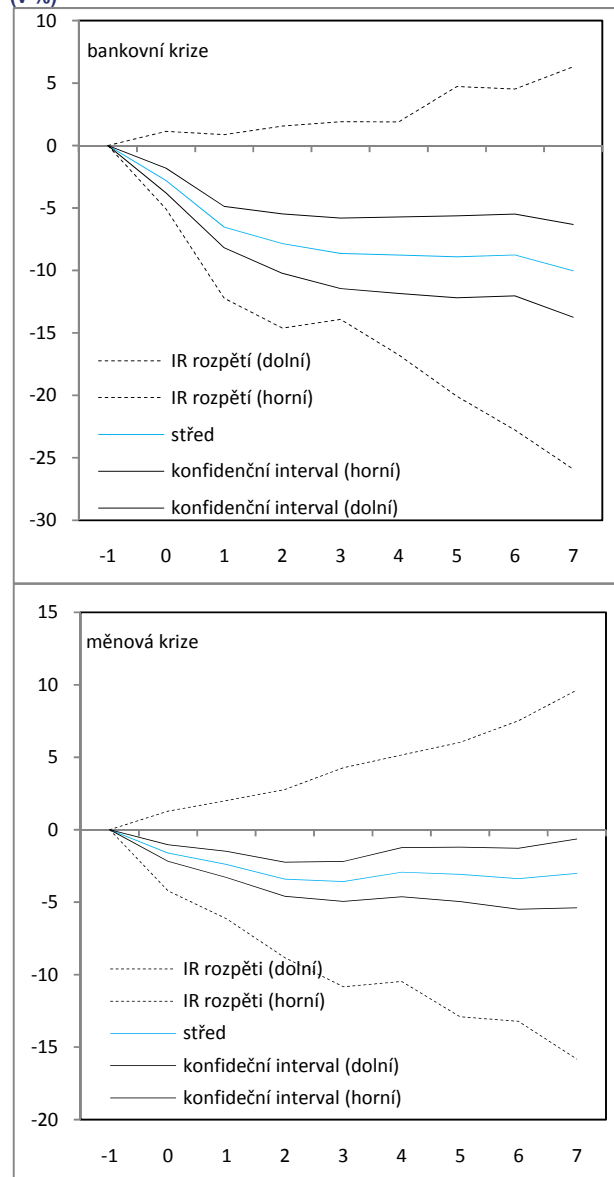
V případě **bankovní krize** (obrázek 7 horní panel) má střední (průměrná) hodnota změny výstupu k předkrizovému trendu hodnotu -10 procent s tím, že v 50 procentech případů se hodnoty nacházejí v intervalu -26 až +6 procent. V průměru nedojde k návratu k předkrizovému trendu, ve čtvrtině případů však výstup přesáhne tuto úroveň. Pro případ **měnové krize** (obrázek 7 dolní panel) je situace nepatrně příznivější – střední hodnota změny výstupu má hodnotu -3 procenta (tedy přibližně třetina hodnota oproti situaci s bankovní krizí) a 50 procent případů se nachází oproti předchozímu případu v relativně užším intervalu v od -16 do -1 procenta. Ani v tomto případě však v průměru nedojde k návratu na předkrizovou úroveň.

Podíváme-li se do historie a srovnáme-li nalezené výsledky, obdobný vývoj lze vysledovat i za celé analyzované období od roku 1870 – trvalé ztráty výstupu ve srovnání s předkrizovým vývojem a postupný návrat k předkrizovým úrovním. Obzvláště výrazný dopad na růstovou trajektorii

¹⁶ Jde o prostý rozdíl mezi 75% a 25% kvantilem, tj. třetím a prvním kvantilem daného rozdělení.

ve vyspělých a rozvíjejících se zemích byl během období Velké hospodářské krize.

Obrázek 7: Bankovní a měnová krize – vývoj produktu po krizi (v %)

Pozn.: údaje v procentech předkrizového trendu, čas je na horizontální ose, střední diference z roku $t = -1$, první rok krize je $t = 0$. IR – mezikvartilové rozpětí, IR rozpětí (dolní) – hodnoty pro dolní kvartil, IR rozpětí (horní) – hodnoty pro horní kvartil. Pramen: IMF (2009), obr. 4.4, vlastní adaptace.

Pokud se zaměříme na dekompozici nalezené mezery skutečného a fiktivního produktu,¹⁷ na snížení trajektorie HDP se ve zhruba shodné míře podílejí všechny tři faktory produkce, podíl pracovní participace je pozitivní, ale zane-

dbatelny a statisticky nevýznamný.¹⁸ Z hlediska dynamiky v čase je v krátkém období ztráta produkce ovlivněna především snížením SPF. Zatímco vývoj SPF se ve středním období přiblíží předkrizovému vývoji, práce a kapitál jsou zasaženy výrazněji a trpí dlouhodobým a ztrátami charakterizovaným návratem k předkrizovému stavu, který navíc nemusí být dosažen. Z hlediska složek poptávky je výrazný pokles investic (okolo 30 %), následovaný poklesem spotřeby (cca 15 %), částečně kompenzující vliv může mít zlepšený čistý export. Shrňme-li, pak důvodem, proč se HDP per capita nevrátí k původním hodnotám je výše kapitálu per capita, míra nezaměstnanosti a fakt, že produktivita se nevrátí na výchozí trajektorii během 7 let po krizi.

Předchozí výsledky jsou velmi obecné a do značné míry záleží na skutečných charakteristikách (parametrech) konkrétní ekonomiky. V navazujícím kroku si tedy musíme klást další otázky, a to především jaké jsou faktory, resp. jejich předkrizový vývoj a hodnoty, které jsou spojené s určitou výší ztráty produktu ve středním období.

Analýza MMF za pomoci různých statistických metod¹⁹ identifikovala, že jde především o tyto veličiny:²⁰

- a) **výši produktu** (jeho vývoj před krizí v relaci k trendovému vývoji a výše poklesu během prvního roku krize);²¹

¹⁸ Vliv krize na jednotlivé faktory ovlivňující HDP per capita lze shrnout takto:

- a) **participace** je ovlivněna negativními vyhlídkami (pracovníci mohou opustit trh práce), resp. vyšší mírou ekonomické aktivity (žen) ve snaze kompenzovat ztrátu příjmu domácnosti;
 b) **míra zaměstnanosti** může být ovlivněna růstem strukturální nezaměstnanosti (realokace) a tedy i případnými rigiditami a nárůstem počtu dlouhodobě nezaměstnaných;
 c) **akumulace kapitálu** je ovlivněna nevyužíváním (odbouráváním) nepotřebných kapacit, redukcí zisků a případným poklesem cen aktiv (snížení hodnoty firmy), resp. ztížením podmínek pro získávání úvěrů (růst nákladů úvěrování díky zvýšení rizikové přírůžky a existující nejistotě) a
 d) **SPF** je ovlivněna negativně v důsledku snížení efektivnosti alokace prostředků (vysoce rizikové a ziskové projekty nemusí být realizovány díky averzi rizika, snížení inovační aktivity a výdajů na V&V, a to i pro firmy s vysokou produktivitou. Pozitivně může působit tzv. proces kreativní destrukce v pojetí A. Schumpetera a vytváření nových příležitostí, čištění prostředí od neefektivní konkurence, tlak na inovace, zvýšení efektivnosti.

¹⁹ OLS analýza (metoda nejmenších čtverců) využívající omezený vzorek faktorů, OLS analýza využívající široký vzorek faktorů spojená s metodou Bayesovského průměrování (tzv. Bayesian model averaging - BMA). Výhodou metody BMA je skutečnost, že s její pomocí lze ověřit, zda nalezená závislost pro každou proměnnou je robustní vzhledem k využití dodatečných proměnných začleněných do testovaného vztahu ve všech možných podobách. To platí pro případ, kdy ekonomická teorie nedává jasnou odpověď, jakým způsobem by měl být vztah ověřován (= jaké proměnné jsou relevantní). Příkladem může být ověřování determinant ekonomického růstu ve studii Sala-i-Martina, Doppelhofera a Millera (Determinants of Long-term Growth: A Bayesian Averaging of Classical Estimated /BACE/ Approach. *American Economic Review*, 2004, vol. 94, No. 4, s. 813–835). Nevýhodou dané metody je vysoká náročnost na data a výpočetní výkon (počet odhadovaných vztahů je dán vzorcem 2^k , kde k je počet proměnných v testovaném vztahu).

²⁰ Zde následuje pouze přehled veličin; pro přesné vymezení jednotlivých veličin a jejich konstrukci, které byly použity v empirické analýze, viz zpráva WEO a příloha 4. kapitoly.

²¹ Proč je výše ztráty produktu v prvním roce krize důležitá a výrazný pokles produktu je spojen s dlouhodobým negativním dopadem? Důvodem podle MMF mohou být:

¹⁷ MMF využil: (1) skutečnost, že v případě Cobb-Douglasovy produkční funkce je logaritmus reálného HDP per capita roven váženému součtu logaritmů participace pracovní síly, míry zaměstnanosti, podílu práce a kapitálu a souhrnné produktivity faktorů (koeficient alfa pro kapitálový vstup byl stanoven ve standardní výši 0,35); (2) poptávkový přístup k HDP pro určení podílů spotřeby, investic, exportu a importu. Údaje však byly k dispozici jen pro značně zmenšený vzorek zemí – pouze 27 z původních 88 zemí.

- b) **investice** (výše investic na HDP výrazně ovlivňuje výši ztráty produktu, a to i při zohlednění schodku běžného účtu – země s vysokou mírou investic mají zpravidla vyšší ztrátu produktu během bankovní krize, a to bez ohledu, zda zdrojem financování jsou domácí nebo zahraniční úspory);²²
- c) **prostor pro politiky** (zúžený prostor pro působení politik ovlivněný vývojem některých ekonomických veličin – především jde o výši inflace, deficit běžného účtu, saldo veřejných financí – může negativně ovlivnit ztrátu produktu);²³
- d) **úroveň důchodu a finanční vyspělost** (výsledky ukazují, že úroveň důchodu per capita v dané zemi zřejmě nehraje roli pro velikost ztráty produktu; rovněž v případě finanční vyspělosti analýza ukazuje, že její role je velmi omezená);
- e) **otevřenost, vnější podmínky a měnová krize** (v případě dvojitých krizí, tj. krizí měnových a finančních, je ztráta produkce mnohem výraznější než v případě dílčích krizí; dopad otevřenosti a vnějších podmínek na ztrátu produkce je smíšený a spíše nevýznamný);²⁴
- f) **strukturální politiky** (nebyly identifikovány jako signifikantní faktor ovlivňující výši ztráty produktu).²⁵
- **makroekonomické stabilizační politiky** – existuje zde prostor pro opatření po vzniku krize (vytvoření polštáře pro tlumení dopadů krize), která mohou ovlivnit výši ztrát produktu a rovněž během období návratu na předkrizovou růstovou trajektorii. Zejména jde o opatření realizovaná pomocí fiskální politiky; v případě měnově-politických opatření je výsledný efekt nejasný a závisí na dalších faktorech (kredibilita a dlouhodobá udržitelnost politik, výchozí situace jednotlivých politik atd.);
 - **strukturální reformy** a tedy změny v parametrech platných v dané ekonomice (např. reforma finančního nebo fiskálního systému, liberalizace atd.) mohou ovlivnit do jisté míry pokrizový vývoj, ale výsledek je opět odvislý od dalších parametrů a politik (problémem je i načasování reform a identifikace přínosů, které mohou přesahovat časový rámec použitý MMF pro analýzu);
 - **vnější prostředí** může hrát důležitou roli, a to v případě, kdy významní obchodní partneři procházejí obdobnou krizí nebo se vyskytnou negativní (externí) poptávkové šoky po vzniku krize; oba vlivy negativně ovlivňují pokles produktu.

Existuje prostor pro stabilizační politiky?

Známe-li, jaké veličiny mohou ovlivnit hloubku (a de facto) i délku poklesu produktu během krize, je relevantní uvažovat, zda a jaká je role politik, je-li vůbec nějaká, při návratu ekonomiky na původní trajektorii růstu HDP. I zde však platí *caveat emptor*, jde o charakteristiky, které mohou, ale také nemusí vést k požadovanému cíli a bylo by chybou interpretovat výsledky analýzy MMF v podobě kauzálních závislostí. V řadě případů jde o specifické podmínky, které mohou vést k pozitivnímu, neutrálnímu nebo negativnímu dopadu daných opatření.²⁶ V rámci jednotlivých dílčích částí jde o následující:

- (a) **bankroty** spojené s fixními náklady a časem potřebným k restrukturalizaci probíhajících aktivit ekonomickými subjekty;
- (b) **narušený finanční systém** se vrací k normálnímu chodu jen postupně a v závislosti na vývoji dalších charakteristik ekonomiky;
- (c) **rigidity** na dílčích trzích v ekonomice mohou zpomalit (nebo i zcela zastavit) proces realokace v ekonomice.

²² Vysvětlením může být odbourávání přebytečných kapacit (jako tomu bylo např. při krizi v Asii), zadluženost podnikového sektoru.

²³ Další domácí veličiny – reálný měnový kurz a reálná úroková míra – nebyly signifikantní v provedené statistické analýze.

²⁴ Zajímavým výsledkem je vliv finanční otevřenosti, která je na jedné straně spojena s nižší ztrátou produkce (potvrzuje tak hypotézu, že vyšší vyspělost a rozvinutost finančních trhů může snížit pravděpodobnost náhlého vyschnutí externích zdrojů – tzv. sudden stop), na straně druhé při zohlednění ostatních veličin je tento faktor mnohem méně významný.

²⁵ Jako významná se ukázala pouze proměnná zastupující ochranu zaměstnanosti, kdy vyšší stupeň ochrany vedl k vyšším ztrátám. Důvody lze hledat ve vyšší rigiditě pracovního trhu, který poté v případě krize není schopen efektivně realokovat uvolněné pracovníky, resp. v delším časovém období, které je potřebné pro nutné přizpůsobení.

²⁶ MMF rovněž shrnuje zkušenosti 4 vybraných zemí zasažených krizí v minulosti, a to Argentiny (bankovní a měnová krize z roku 1989 vedoucí k zásadní reformě finančního systému a liberalizaci ekonomického prostředí); Chile (finanční krize a krize platební bilance z roku 1981 řešená strukturálními reformami zahrnujícími změny penzijního a daňového systému a částečným ústupem od liberalizace obchodních a finančních toků zavedených v 70. letech minulého století); Mexika (bankovní, tzv. tequilová krize z roku 1994 řešená růstem taženým exportem jako důsledek liberalizace obchodu – dohoda o zóně volného obchodu NAFTA z ledna 1994)

Shrme-li výsledky uvedené analýzy MMF, je zřejmé, že bezprostřední vyhlídky světové ekonomiky, resp. jednotlivých zemí v právě probíhající finanční krizi nejsou příliš povzbuzující. Zkušenosti z minulých krizí spíše ukazují, že se dá očekávat delší období charakterizované růstem pod úrovní vykazovanou před vznikem krize. Negativní dopad na potenciální produkt může být výrazný díky redukcí kapitálu, zaměstnanosti a snížení souhrnné produktivity faktorů. Globální dopady lze jen velmi těžko odhadovat, ale stávající krize postihla ekonomiky vytvářející přibližně polovinu reálného HDP vyspělých zemí odpovídající jedné čtvrtině světového HDP. Tato charakteristika je jedním z kontraindikujících faktorů stávající krize – případné externí poptávkové šoky pravděpodobně nebudou hrát případnou pozitivní roli tak, jak tomu bylo v minulosti. (Spíše lze očekávat modifikovaný vývoj, který byl zaznamenán v období Velké hospodářské krize.)

Výše nastíněný spíše negativní obrázek očekávaného vývoje rovněž představuje problém pro nositele hospodářsko-politických rozhodnutí. Dosavadní vývoj finanční krize je doprovázen reakcemi fiskálních a monetárních autorit ve snaze o zmírnění dopadů. Vzhledem k nárůstu nejistoty je však jen obtížně měřitelná tzv. mezera produktu představující významný indikátor pro rozhodování těchto institucí. Je zde tedy další překážka pro tyto politiky a jejich následná rozhodnutí. Správné načasování ukončení podpor je zcela zásadní otázkou – předčasné může vést k negativním dopadům na pokrizové zotavování jednotlivých ekonomik, zpožděné může vést k problémům s následnými inflačními tlaky.

Nelze zapomínat ani na výrazný nárůst veřejného zadlužení, jež bude mít své dopady na udržitelnost veřejných financí ve středním období společně s důsledky populačního stárnutí, a to v kombinaci se snížením zdrojů plynoucích na příjmové straně veřejných rozpočtů. Výraznou výzvu rovněž představuje návrat zaměstnanosti na předkrizové hodnoty a zabránění vzniku strukturální a dlouhodobé nezaměstnanosti a negativním okolnostem s tímto vývojem spojených.

a Ugandy (bankovní krize z roku 1994 vedoucí k liberalizaci pohybů kapitálu a měnového kurzu, liberalizaci obchodu a privatizaci a deetatizaci).

Vliv decentralizace na ekonomický růst

The Assembly of European Regions (AER)¹ ve spolupráci s BAK (Basler Arbeitsgruppe für Konjunkturforschung) Basel Economics² provedly na jaře 2009 empirický výzkum *From Subsidiarity to Success: The Impact of Decentralization on Economic Growth*, který zkoumal souvislosti mezi stupněm autonomie regionů, resp. stupněm decentralizace rozhodování státu a ekonomickým rozvojem. Projekt byl rozdělen na dvě části: první část je metodická: charakterizuje způsob měření decentralizace a prezentuje její výsledky. Druhá část se zabývá dopadem – zkoumaným prostřednictvím teoretické a ekonometrické analýzy – decentralizace na ekonomický výkon a inovační kapacity regionů.

Pro měření decentralizace je nutné porovnat všechny veřejné pravomoci (pravomoci jsou zde užity jako synonymum pro regulační moc – regulatory power) v zemi s různými úrovněmi vládnutí: od nejvyšší státní úrovně po municipální úroveň. Čím více kompetencí regiony a municipality mají, tím více jsou tyto země považovány za státy s větší decentralizací. Z pohledu regionů a municipalit jde o vyšší autonomii. Decentralizace nemůže být pozorována či měřena přímo pro svoji multidimenzionálnost a komplexnost. Nicméně mnoho jednotlivých aspektů ve vertikální organizaci země pozorováno být může. Tyto pozorovatelné aspekty (dohromady jich bylo 185) jsou shromažďovány systematicky a měřené informace mohou být agregovány do tzv. indexu decentralizace. Index decentralizace v sobě

zdrojů, kvalitativní data byla získána přímo z regionů pomocí dotazníkového šetření, které bylo připraveno ve spolupráci čtyř regionů AER: Friuli Venezia-Giulia (I), Hordaland (N), Istra (HR) a Västra Götaland (S).

Tabulka 1 ukazuje, jak je index decentralizace sestaven. Finanční decentralizace má váhu 40 % a zahrnuje zejména kvantitativní informace o velikosti příjmů a výdajů v poměru k ústředním státním orgánům. Nicméně zahrnuje také kvalitativní informace o kompetencích v rozhodování o finančních záležitostech, jako jsou daně (má region pravomoc stanovit základ daně či daňovou sazbu?) anebo veřejný dluh (má region právo vydávat dluhové cenné papíry?).

Decentralizace v rozhodování má váhu 60 % v celém indexu. Kromě relativního počtu úředníků se skládá z mnoha kvalitativních informací ohledně struktury a rozdělení (distribuci) rozhodovacích pravomocí ve veřejných záležitostech mezi různými vládními úrovněmi daného státu. Hlavními dvěma tématy jsou:

- 1) politická decentralizace (váha 20 %), která se zaměřuje na celkový vliv státu na regiony a municipality a naopak. Například role regionů v celostátním legislativním procesu atd.
- 2) finanční decentralizace (váha 25 %), která uvádí pro 42 oblastí politiky, jaká z různých typů úrovní vládnutí má kompetence rozhodovat (legislativní rozhodnutí) a jaká úroveň disponuje kompetencemi či povinnostmi tato rozhodnutí vykonávat (implementovat) (od založení firmy po migraci).

Graf 1 ilustruje index decentralizace pro jednotlivé země, kde Švýcarsko, Německo a Belgie jej mají nejvyšší a naopak Bulharsko, Řecko a pobaltské státy vykazují nízký stupeň decentralizace. Některé země jako např. Itálie či Švédsko mají dva typy regionů s různými pravomocemi, tudíž i s různými stupni decentralizace. Z analýzy jednotlivých částí indexu decentralizace vyplývá, že:

- ve většině zemí stupně rozhodovací a finanční pravomoci (decentralizace) si jsou velmi blízko, takže korelace mezi těmito dvěma agregáty je poměrně vysoká. Z toho lze vyvodit obecný závěr, že regiony jsou finančně nezávislé podle stupně rozhodovacích pravomocí;
- závislost mezi kvalitativními a kvantitativními částmi indexu decentralizace je spíše vysoká; nicméně v některých zemích (např. ve Skandinávii) je vysoká kvantitativní decentralizace, v jiných (např. Řecko, Chorvatsko, Rumunsko) je vysoká kvalitativní decentralizace. Z toho je patrný jistý „chaos“ či nevyrovnanost mezi kompetencemi a povinnostmi (úkoly) v těchto zemích,
- porovnání indikátorů „rozhodovací pravomoc“ a „výkonná (zaváděcí) pravomoc“ ukazuje, že regiony ve všech zkoumaných zemích mají více výkonné než rozhodovací pravomoci. Podle zmíněného výzkumu toto zjištění není až zase tak překvapující, neboť státní orgány si obvykle chtějí ponechat rozhodovací pravomoc a delegovat do regionů výkonnou moc.

Tabulka 1: Index decentralizace a jeho složky

Index decentralizace	Agregáty	Sub-index	Ukazatel	
Index decentralizace (100)	Decentralizace v rozhodování (60)	Administrativní decentralizace (12)	EU (2)	
			Zaměstnanci (10)	
		Funkční decentralizace (25)	Rozhodovací moc (16,8)	
			Implementační moc (6,3)	
			Území (1,9)	
		Politická decentralizace (20)	Národní parlament (3)	
			Politické vztahy (11)	
			Regionální ústava (1)	
			Regionální vláda (4)	
		Vertikální decentralizace (3)	Politická distribuce moci (1)	
			Počet úrovní (1)	
			Prvky úrovně (4)	
	Hierarchická struktura (0,5)			
	Zbytková autonomie (0,5)			
	Finanční decentralizace (40)		Finanční decentralizace (40)	Vyrovňovací systém (1,4)
				Stimuly (6)
		Zdaňovací pravomoc (5,6)		
		Zadlužení (2)		
		Příjmy (10)		
Výdaje (6)				
Veřejná spotřeba (4)				
Finanční rovnováha (2)				
Finanční vyrovnání (3)				

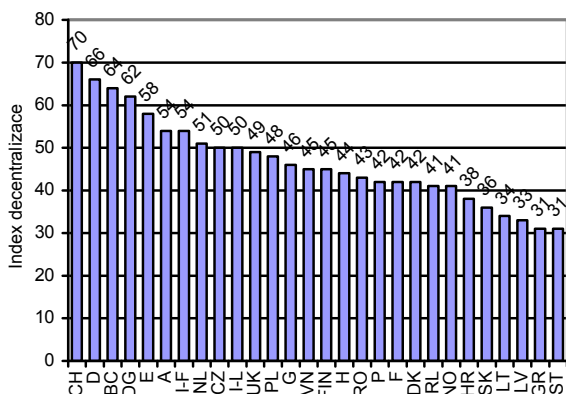
Pramen: BAK Basel Economics.

obsahuje jak kvantitativní, tak kvalitativní složku. Zatímco kvantitativní data pochází z oficiálních mezinárodních

¹ Byla založena v roce 1985 a je největší nezávislou sítí regionů širší Evropy (nezahrnuje pouze země EU). Je v ní sdruženo na 270 regionů z 33 zemí a 16 meziregionálních organizací.

² BAK BASEL – soukromý ekonomický institut se sídlem v Basileji založený v roce 1980; specializuje se mj. na mezinárodní komparace regionů.

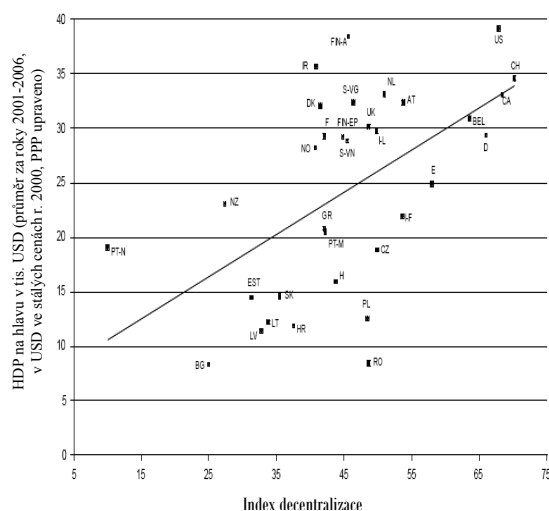
Graf 1: Index decentralizace za jednotlivé země

Pramen: BAK Basel Economics.

Z analýzy vztahu mezi decentralizací a ekonomickou výkonností regionů a zemí vyplývá, že čím vyšší decentralizace, tím vyšší HDP na obyvatele. Pro empirickou část analýzy byly použity dva typy dat: první zahrmoval 29 zemí (z nichž čtyři mají dva různé typy regionů)³, druhý typ zahrmoval 234 regionů ze 16 zemí západní Evropy. Ekonomická výkonnost je měřena jednak jako HDP na hlavu, jednak jako růst HDP.

Graf 2: Vztah mezi decentralizací a HDP na obyvatele

Pramen: BAK Basel Economics.

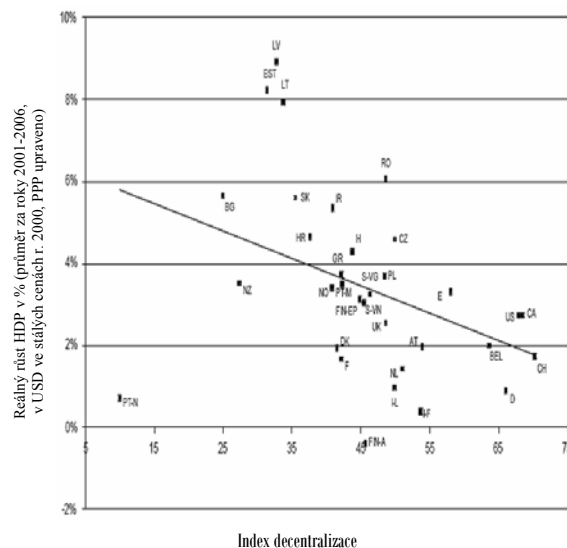
Graf 2 ukazuje pozitivní korelaci mezi indexem decentralizace a HDP na obyvatele jako všeobecného ukazatele ekonomického blahobytu. Koeficienty pro kvalitativní decentralizaci jsou vyšší než pro kvantitativní decentralizaci. Z toho vyplývá, že kompetence – pravomoc o něčem rozhodnout – jsou minimálně stejně tak důležité pro ekonomickou prosperitu jako měřítko množství peněz.

Použitím všech složek decentralizace jako vysvětlujících proměnných (viz tabulka 1) se ukazuje, že většina z nich má pozitivní dopad na výši HDP na hlavu; všechny pro-

³ 29 zemí jsou země EU-27 bez malých států Lucemburska, Slovinska, Kypru a Malty, ale včetně nečlenských států Chorvatska, Švýcarska a Norska a také USA, Kanada a Nový Zéland. Protože Finsko, Itálie, Portugalsko a Švédsko má dva typy regionů, počet pozorování je 33.

měnné (až na jednu) jsou významné. Srovnáme-li rozhodovací kompetence s výkonnými pravomocemi, tak je patrné, že většina rozhodovacích kompetencí je významná z hlediska ekonomické výkonnosti, zatímco výkonné pravomoci nejsou pro tento ukazatel zásadní. Jinými slovy pouze rozhodovací pravomoc je relevantní pro ekonomickou prosperitu regionů, zatímco kompetence či povinnost „pouze“ provádět politiku, o které rozhodl někdo jiný (politika z centra), relevantní nejsou. Tento závěr platí zejména pro zdravotnictví, vzdělávání a výzkum.

Graf 3: Vztah decentralizace a reálného procentního růstu HDP

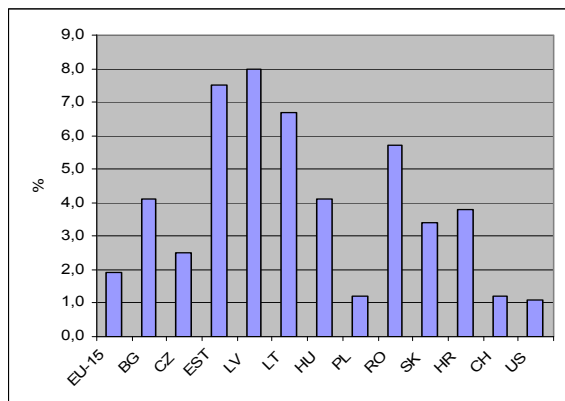

Pramen: BAK Basel Economics.

Graf 3 ilustruje, že vyšší decentralizace je spojena s nižším růstem HDP – negativní korelace. Na tento výsledek je však nutno pohlížet z širšího kontextu; některé země ze skupiny zemí východní Evropy s vysokým stupněm centralizace rozhodovány jako je Lotyšsko, Litva, Estonsko nebo Rumunsko vykazují neobyčejný ekonomický růst typický pro tranzitivní země přecházející z centrálně plánovaných ekonomik na tržní ekonomiku (viz grafy 4–9). Už z definice jsou transformační ekonomiky ekonomikami s bouřlivými změnami ve struktuře výroby, organizaci trhů, vlastnictví a v institucích. Jako takové nejsou v situaci rovnováhy. V transformačních ekonomikách má na měření HDP zásadní vliv stav a struktura trhů, které se intenzivně mění.

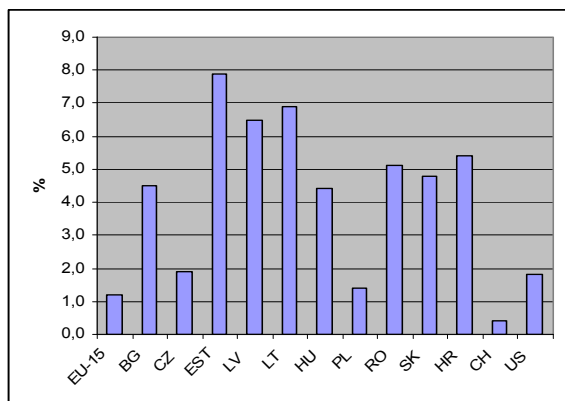
HDP v prostředí intenzivní transformace je nespolehlivou veličinou jak z hlediska kvantifikace, tak z hlediska obsahu. Například váha náhodného prvku v transformačních ekonomikách stoupá, v důsledku čehož HDP nelze přiřít stejnou vypovídací schopnost, jakou má tento ukazatel ve stabilizovaných ekonomikách. Podmínkou kvalifikovaného měření ve statistice je opakovatelnost za stejných podmínek. Míra nesplnění této podmínky během intenzivní transformace roste a časová řada HDP nemá ve všech údajích tutéž vypovídací schopnost. Problém je také v odhadech rychlosti růstu z krátkých časových úseků (u HDP z kvartálních nebo ročních dat), kde chyba odhadu může být tak velká, že intervalový odhad tempa růstu by mohl být v rozmezí 1,8 až 4,8 %.

Graf 4: Reálný růst HDP v roce 2001 ve vybraných zemích (v %)⁴

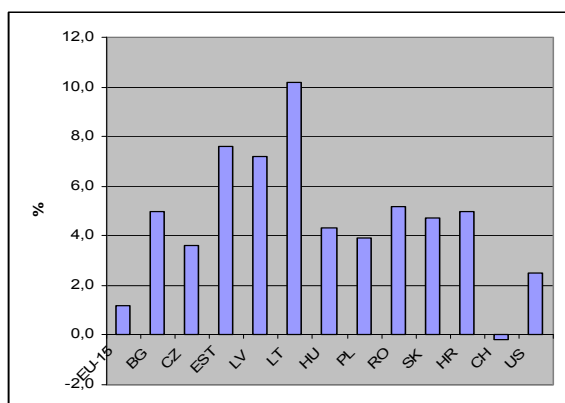
Pramen: EUROSTAT – míra reálného růstu GDP: procentní změna k předchozímu roku.

Graf 5: Reálný růst HDP v roce 2002 ve vybraných zemích (v %)

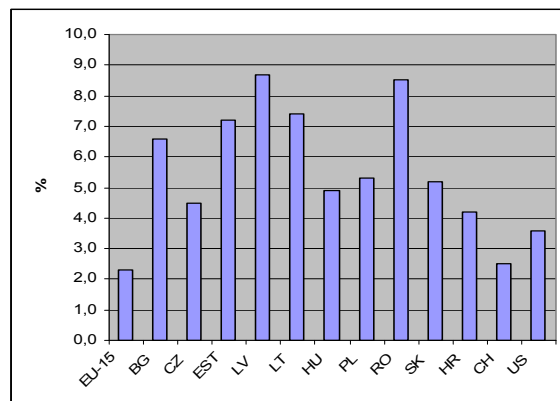
Pramen: EUROSTAT – míra reálného růstu GDP: procentní změna k předchozímu roku.

Graf 6: Reálný růst HDP v roce 2003 ve vybraných zemích (v %)

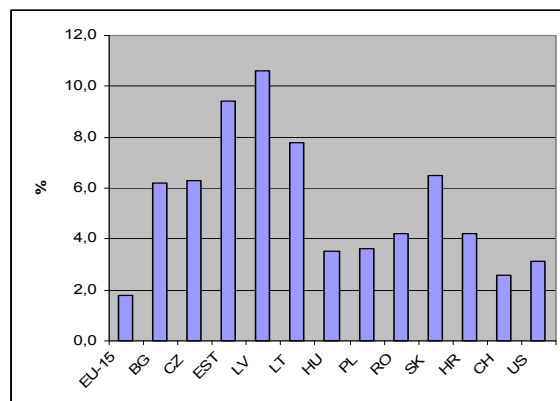
Pramen: EUROSTAT – míra reálného růstu GDP: procentní změna k předchozímu roku.

Graf 7: Reálný růst HDP v roce 2004 ve vybraných zemích (v %)

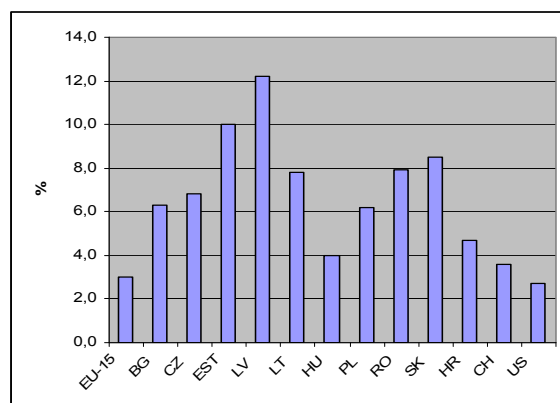
Pramen: EUROSTAT – míra reálného růstu GDP: procentní změna k předchozímu roku.

Graf 8: Reálný růst HDP v roce 2005 ve vybraných zemích (v %)

Pramen: EUROSTAT – míra reálného růstu GDP: procentní změna k předchozímu roku.

Graf 9: Reálný růst HDP v roce 2006 ve vybraných zemích (v %)

Pramen: EUROSTAT – míra reálného růstu GDP: procentní změna k předchozímu roku.

⁴ Grafy zde slouží pouze pro ilustraci rozdílu mezi reálným procentním růstem HDP EU 15 a dalších vyspělých ekonomik (USA, Švýcarsko) a reálným procentním růstem HDP vybraných tranzitních ekonomik

Regiony těchto států mají zatím velmi malou autonomii. Zdá se, že ekonomicky se tyto země vyvíjejí rychleji, zatímco v hledání takové vládní struktury a organizace rozhodování, které by lépe odpovídaly ekonomickému vývoji, spíše zaostávají – je to běh na dlouhou trať. Ekonometrická analýza může tyto historické, transformační a

lokální faktory při odhadu dopadu decentralizace na ekonomický růst zohlednit. Nejdůležitější proměnnou je na konec úroveň HDP na hlavu na začátku období růstu zaostalejších regionů a potažmo růst silnějších regionů pod úrovní průměru.

Výsledky regresní analýzy, která užívá růst HDP jako endogenní proměnnou, znovu potvrzují, že čím vyšší decentralizace, tím vyšší ekonomický růst. Stejně tak jako závěr, že kvalitativní decentralizace je mnohem důležitější než kvantitativní. Další závěry jsou stejné jako ty předchozí: rozhodovací pravomoc je pro ekonomický růst relevantnější než „pouhá“ výkonná pravomoc, což zejména platí pro dopravní politiku a infrastrukturu, rekreaci a kulturu.

Zmíněný výzkum také testoval vliv decentralizace na různé faktory inovace, neboť ta je považována za naprosto zásadní hybnou sílu ekonomického růstu. Patří sem počet patentů, kvalita univerzit a publikační činnost akademických pracovišť.

Decentralizace má statisticky významný pozitivní dopad na počet patentů. Zdá se, že regiony v decentralizovaných státech vytvářejí lepší podmínky a podporu regionálnímu výzkumu, zejména aplikovanému či průmyslovému výzkumu a vývoji. Pro dosažení profitu z pozitivního efektu přelévání je nezbytné, aby se specifickými tématy, technologiemi apod. zabývalo minimum lidí, institucí či společností.

Pokud jde o vliv decentralizace na publikační činnost akademické obce, tam výsledky výzkumu naopak hovoří v jeho neprospěch. Státy mají tendenci centralizovat svůj rozpočet na výzkum či jej koncentrovat do několika málo regionů, neboť decentralizace vede k méně efektivní publikaci vědeckých článků. Navíc publikace jsou veřejným statkem a produkují významné prostorové přelévání (spill-over effect), což mluví ve prospěch centrálního řešení. A tak v centrálně řízených státech je tendence mít regiony, které se specializují na akademický výzkum (většinou jsou to hlavní města či v některých zemích významná univerzitní města) a která produkují vysoký počet akademických publikací.

Empirické výsledky ohledně kvality univerzit versus decentralizace leží někde mezi výsledky z patentů a publikací. Efekt z decentralizace je o mnoho nižší pro dobré univerzity než pro patenty. Dobré univerzity jsou velmi nákladné, takže i dopad kvantitativní decentralizace je vyšší než kvalitativní. Finanční faktor zde hraje podstatnou roli; čím více financí v regionech a větší pravomoci o nich rozhodovat, tím lepší vzdělání a kvalitnější výzkum.

Hospodářská politika zemí Evropské unie v post-krizovém období by se měla zaměřit na tři základní cíle:

- trvale udržitelný rozvoj, kde hlavními determinanty jsou energetika (její efektivnost a obnovitelnost) a klimatické změny,
- zaměstnanost – tvorba udržitelných pracovních míst,

- sociální a ekonomická restrukturalizace v souvislosti se změnami světové ekonomiky – požadavek flexibility a inovací.

Všechny tři cíle jsou navzájem propojeny. Investice do energetické efektivnosti a obnovitelných zdrojů energie vytvoří nová pracovní místa, což přispěje ke snížení nezaměstnanosti.

Jedním z neefektivnějších způsobů, jak zvýšit energetickou účinnost, je nalezení lokálního řešení s využitím místních znalostí. V některých regionech to bude zavádění systémů dálkového vytápění, v jiných využití sluneční energie apod. Taková rozhodnutí lze dosáhnout pouze se zapojením místních autorit, které jsou organizovány na regionální či místní úrovni. Zásadní otázkou tedy je: kdo má hospodářskou a z ní vyplývající kohezní politiku realizovat, na jaké úrovni má být tvořena, implementována, do jaké míry ji decentralizovat či naopak centralizovat?

Existuje několik teoretických důvodů, proč by decentralizace měla mít pozitivní vliv na ekonomickou výkonnost zemí a regionů. Mezi ty hlavní patří efektivnost a účinnost. Preference obyvatel a průmyslová struktura jsou v rámci jednoho státu často velmi různorodé (proměnlivé od regionu k regionu), jednotná státní politika nemůže vyhovět všem těmto požadavkům. Navíc regiony znají nejlépe preference svých obyvatel a potřeby místních firem a společností. Panuje tedy všeobecná shoda, že regionální řešení (nižší stupně státní správy) jsou neefektivnější. Druhý faktor, který oživí ekonomický růst, je účinnost. Nižší úrovně státní správy znají lépe regionální souvislosti a trhy. Mohou také poskytovat veřejné statky s nižšími náklady. Nicméně je třeba zdůraznit, že existují dva momenty, které hovoří ve prospěch centrálního rozhodování. Tím prvním jsou vysoké fixní náklady či pomalu klesající mezní náklady (právní systém, armáda apod.). Tím druhým je efekt „přelévání“ externalit: jestliže zajištění regionální veřejné služby ovlivňuje i občany ostatních regionů, centrální rozhodnutí budou účinnější (např. rychlovlaky, větší letiště apod.). Velikost těchto dvou efektů musí být hodnocena odděleně, aby se našla nejlepší vertikální řízení. Nicméně zůstává mnoho politik, pro něž je neúčinnější, jsou-li prováděny na nižší úrovni státní správy.

Empirická analýza ukázala, že vyšší autonomie regionů – decentralizace – má významný pozitivní dopad na ekonomickou výkonnost států a regionů: čím větší decentralizace, tím silnější ekonomický růst. To vše je doprovázeno důrazem na inovace a znalostní ekonomiku, která je jedním z ústředních témat Lisabonské strategie. V červnu 2008 byla představena pátá zpráva o pokroku v oblasti hospodářské a sociální soudržnosti s názvem „Rostoucí regiony, rostoucí Evropa“. Tato zpráva zdůraznila roli místních samospráv, pokud jde o zajištění priorit EU souvisejících s konkurenceschopností (inovace, podnikání, sociální začlenění, energetická účinnost, infrastruktura) v terénu, neboť řada z nich má silný územní rozměr. Podle eurokomisařky Hübnerové se regiony mohou stát motory růstu a místem udržitelných pracovních míst.

Technické, ekonomické a sociální zdroje inovací

Mezinárodní konference o inovacích

V srpnovém čísle bulletinu¹ byla uveřejněna stať „Sociální dimenze inovací“, jež charakterizovala přípravu 3. mezinárodní konference o indikátorech a koncepcích inovací. Následující text podává informaci o účasti na konferenci, o jejím průběhu, charakterizuje témata, která byla diskutována, klíčové poznatky, jež byly formulovány v jednotlivých příspěvcích a hodnotí průběh diskuse i celkové výsledky konference. Konference byla zamýšlena jako pracovní setkání výzkumníků, kteří se zabývají empiricky orientovaným studiem sociálních důsledků inovací nebo inovacemi, které se uskutečňují v oblastech s výraznou sociální povahou. Zúčastnilo se jí 40 výzkumníků ze 12 zemí. Účast také naznačuje, kde problematika sociálního kontextu technických změn je předmětem badatelského i praktického zájmu. Relativně početné příspěvky byly předloženy z nových i starých spolkových zemí Německa, Švýcarska, Nizozemska a Finska. Jde o země, které jsou na předních místech globálního žebříčku konkurenceschopnosti, jenž poukazuje na vyspělé technické a institucionální zázemí podnikatelské činnosti. Příspěvky výzkumníků z některých dalších zemí (Itálie, Španělsko, Portugalsko) však dosvědčují, že problematika sociálního vlivu inovací je také reflektována v zemích, které se nevyznačují tak rozvinutou inovační infrastrukturou. Zajímavým poznatkem byly i prezentace výsledků výzkumu ze země jihoamerického kontinentu (Brazílie, Chile), které rovněž doložily, že inovace nejsou chápány jen v jejich ekonomických a technických parametrech.

S ohledem na poslání i zamýšlenou orientaci konference byl její program soustředěn jak na možnosti rozšíření koncepčního pojetí inovací, které by bylo dostatečně produktivní při charakteristice sociálních aspektů inovací, tak i na možnosti analýzy a prezentace výzkumných poznatků o inovacích ve formě spolehlivých a zobecněných výpovědí (ukazatelů) o jejich sociálních souvislostech. Rámec koncepčního pohledu byl v programu „nastaven“ prostřednictvím dvou přizvaných účastníků konference (N. Stehra a J. Hochgernera). Oba reprezentují dva významné proudy sociálněvědního bádání, které jsou významné pro studium povahy inovací a jejího sociálního kontextu. Badatelské zkušenosti Nico Stehra (Německo) ze studia forem vědění, které se uplatňují v lidském jednání, měly přispět k ujasnění cest, jak odborné vědění cirkuluje ve společnosti, jak je sociálně distribuováno a v jakých formách ovlivňuje kapacity jednání či kompetenci aktérů. Přednost tohoto příspěvku spočívala v tom, že autor opírá analýzu jednotlivých forem produkce, distribuce a využití vědění o koncepci společností („společnost vědění“). To umožňuje vystihnout podstatné trendy v současných společnostech a podle toho interpretovat analyzované projevy inovačních aktivit. Badatelské zkušenosti J. Hochgernera (Rakousko) se opírají o konkrétní studium sociálních důsledků inovací. Jeho vystoupení mělo kriticky reflektovat Stehrovo pojetí úlohy vědění v současných společnostech.

Příprava konference vycházela z předložených abstraktů, které reagovaly na zamýšlený cíl konference. Jak již bylo

uveдено, na konferenci byli přizváni výzkumníci, kteří mohou předložit jak poznatky svých výzkumných projektů, tak i teoretická zobecnění ke zkoumaným otázkám. S ohledem na poznatky sociálních studií vědy, techniky a inovací se předpokládalo, že plodné poznávací příspěvky o sociálních souvislostech inovací mohou být získány při výzkumu *inovací ve sféře služeb*, kde převládá vazba na poptávkové faktory, intersubjektivitu sociálních vztahů i na měnící se způsob a kvalitu života. Předpokládalo se dále, že přesnější poznatky o sociálních souvislostech mohou být získány pomocí analýzy vlivu některých normativních a regulativních tlaků na inovující firmy (např. v oblasti životního prostředí), pomocí analýzy zdrojů růstu významu *marketingových praktik* inovujících firem nebo jejich celkové technické přizpůsobivosti. Radikálním řešením těchto změn jsou tzv. *otevřené inovace*, které počítají s participací uživatelů i spotřebitelů. Dále byl formulován předpoklad, že sociální aspekty jsou mnohem „čitelnější“ v kontextu lokálního projevu inovací a *významu lokality* jak při tvorbě, tak i využití inovací. Obdobně jako v případě inovujících firem, která je sto reflektovat možnosti i omezení sociálních nároků, tak i v praktikách uživatelů inovací (spotřebitelů i veřejných aktérů) lze sledovat postupy i formy jednání, pomocí nichž se prosazuje vliv sociálních faktorů na aktivity inovujících firem. Záměr konference předpokládal, že *veřejná diskuse* v různých úrovních veřejné správy je důležitou oblastí, která může přispět k objasnění vlivu sociálních faktorů na produkci inovací.

Programová orientace konference

Reakce zájemců o účast na konferenci byla vcelku vstřícná k výše formulovaným oblastem výzkumu. K některým problémovým oblastem však byla slabší a některé příspěvky upozornily na další okolnosti studia sociální dimenze inovací, např. na jejich specifika v tradičních výrobních a technických oblastech. Podle toho byl také uzpůsoben program konference. Byl rozčleněn do následujících tematicky orientovaných zasedání:

- vědění v kontextu jeho využívání – důsledky pro pojetí současných společností (diskuse mezi N. Stehrem a J. Hochgernerem);
- sociální dimenze inovací v teoretické perspektivě;
- sociální povaha inovačních procesů: model platformy, metody prožívání změn, faktory šíření vědění (prezentace poznatků mezinárodního výzkumného projektu);
- sociální služby a inovace;
- sociální dimenze inovací v organizacích a firmách;
- infrastruktura pro podporu sociálních zdrojů inovací;
- sociální důsledky a zdroje regionálních infrastruktur pro podporu inovací.

Obsahový profil programu konference se liší od zamýšlených poznávacích cílů konference. Např. tematika životního prostředí nebo vlivu veřejné diskuse a politické veřejnosti na orientaci inovačních procesů i úloha marketingových strategií ve vztahu k měnícím se potřebám nenašly odezvu v prezentovaných příspěvcích.

¹ Müller, K.: Sociální dimenze inovací, Bulletin CES VŠEM, 2009, č. 7.

Lze vyvozovat z této reakce sociálně-vědní komunity na obsahové cíle konference nějaké závěry? Publicita konference byla založena dosti široce, oslovila nejen výzkumníky z různých oborů, ale i praktické aktéry z oblasti inovací. Tato okolnost umožňuje učinit určité hodnocení a odpovědět na některé otázky: na jaké poznatky výzkumy sociální povahy inovací navazují, které obory využívají, jaké problémy formulují, jaké teoretické rámce využívají pro interpretaci výzkumných poznatků apod. V tomto směru lze využít výše uvedenou rozdílnost mezi zamýšleným obsahovým profilem konference a předloženými příspěvky. Konference tak přinesla určité poznatky o tematické struktuře studia inovací, jehož cílem je porozumět jejich sociální povaze. Lze je charakterizovat v následujících bodech:

- oborové zázemí studia sociální povahy inovací navazuje spíše na sociálněhumanitní obory a jejich teoretické a metodologické zázemí;
- vazba na ekonomická studia inovací, která pokrývají převažující část sociálněvědního výzkumu inovací, je velmi slabá;
- ve výzkumech sociální dimenze inovací převažuje spíše snaha o „shromažďování“ poznatků než o formulaci teoreticky robustních hypotéz;
- teoretický a interpretační rámec probíhajících výzkumů navazuje zejména na poznatky sociálních studií vědy a techniky;
- k těmto faktorům lze přiřadit již výše uvedený přehled účastníků podle jejich národní příslušnosti – sociální povaha inovací je reflektována zejména v zemích s významným vlivem inovací pro konkurenceschopnost jejich ekonomik.

Výše zjištěný nedostatečný zájem o problematiku životního prostředí, veřejný audit inovací a marketingové praktiky inovujících firem zřejmě spočívá v tom, že větší část referátů vycházela z výzkumů realizovaných v inovačně aktivních zemích, kde výše uvedená témata jsou již dostatečně reflektována. Tato témata se spíše objevovala v příspěvcích ze zemí, které nemají zatím dostatečně rozvinutou inovační infrastrukturu.

Příspěvek ke koncepci inovací

Při hodnocení příspěvků konference lze konstatovat, že pozitivní úlohu sehrála úvodní diskuse ke koncepčnímu rámci inovací. Přístup N. Stehra je velmi blízký paradigmatickému zvratu, který je sledován ekonomickými studii národních inovačních systémů a je označován jako přechod od lineárního pojetí (či pojetí „tlaku vědy“) k interaktivnímu přístupu. Interaktivní přístup počítá s rozvinutou infrastrukturou pro podporu inovací a těžiště inovační výkonnosti vidí v aktivních vazbách mezi jejími prvky. Stehr však neuvazuje jen o interakcích mezi aktéry inovací. Formuluje teoretickou koncepci moderní společnosti, pomocí které analyzuje nejen „produkcii“ vědění - jeho šíření, distribuci i využívání, ale i reprodukční procesy ve společnosti, jež ji stabilizují a čelí inovačním tlakům. To mu umožňuje přesněji vyjádřit (strukturní) změny v rozdělení moci v institucích i mezi nimi, které ovlivňuje moderní vědění. Autor se přidržuje osvícenského imperativu, že vědění je moc. Dokládá, že osvícenci nechápali moc jako osamostatnělou sílu (jak je tomu např. u M. Foucaulta), ale jako potencialitu jednání. Tím se otevírá možnost hodnotit aktéry nejen jako laiky (oproti odborníkům), ale jako nositele a hodnotitele vě-

dění v kontextu jejich jednání. Výzkumy vedené koncepcí národního inovačního systému již ukázaly, např. v Lundvallových textech, že vědění, které využívají inovující firmy, je do značné míry vázáno na jejich organizační strukturu a je vlastně téměř nepřenositelné. Stehrův záměr jde dále. Klade si otázku, jak využívají vědění další aktéři (spotřebitelé, občané, rodiče, studenti, politici apod). Ve všech těchto aktivitách a rolích se využívá moderní vědění. Vždy se předpokládalo a předpokládá, že sehrává pozitivní úlohu. Teprve nedávno, kdy důsledky technicko-ekonomických inovací zasahují výrazněji a zřetelněji do lidské každodennosti a jejího habitus, se tento problém stává nesamozřejmým. V první konfrontaci většina rozhodovacích aktérů označuje reakce zneklidněné veřejnosti jako iracionální, které není nutno brát vážně. Jakmile se však zjišťuje, že důsledky mnohých vědecky založených inovací mohou být nejen lidsky škodlivé, ale že další růst inovačního úsilí je omezován nedostatečnou adaptabilitou lidí a jejich praktického jednání ke změnám, stává se pro průběh inovací kontext každodenního jednání lidí aktuální. Stehr předkládá argumenty, které umožňují přesněji reflektovat vztah mezi vědou a občanskou veřejností. Jak již bylo výše naznačeno, těžiště problému nevidí v růstu odborné kompetence veřejnosti (která přirozeně pozvolna vzrůstá), ale v demokratizaci vědy, rekonstrukci podmínek její autonomie. Zkoumání toho procesu je však podle autora přístupem k pojetí sociální úlohy vědy, který nazývá instrumentálním. Tento přístup předpokládá, že odborné vědění je spolehlivým zdrojem pro praktické jednání. Navrhuje alternativní přístup, který označuje jako kapacitní, podle kterého praktičtí aktéři nejen aktivně využívají společenskovědních poznatků při orientaci své aktivity, ale také je přehodnocují a přetvářejí. Jsou účastníky tvorby tohoto vědění.

J. Hochgerner reflektoval pozitivně koncepční přístup N. Stehra v jeho koncepci uživatelů společenskovědního výzkumu jako spolutvůrců tohoto vědění. Pokračoval v tomto přístupu tím, že poukázal na zkušenosti vídeňského Centra pro sociální inovace, které zkoumá sociální kontext uplatňovaných inovací. Zdůraznil tezi, že kontext praktického jednání je silně tvarován rutínami a proto klade odpor vůči inovacím. Důvody jsou poznávací a sociální. Poznávací důvod spočívá v představě, že společnost vědění závisí na přílivu či přírůstku odborných informací do společnosti, aniž by společnost – praktičtí aktéři – museli reflektovat principy a způsoby jejich utváření (argumentovaná diskuse, kritičnost, skepticismus, vědomí složitosti apod.). Z toho plyne závažný sociální důsledek, který autor formuluje takto: nedostatečná reflexe a uplatnění praktik tvorby odborného vědění a převažující vliv každodenních praktik podlamují principy demokracie a naopak posilují moc elit. Dále Hochgerner specifikoval konkrétní zkušenosti z komunikace mezi odbornou a občanskou veřejností. Zdůraznil, že diskursy i role účastníků nejsou tak ostře vymezeny, jak se obvykle předpokládá. Např. hledisko zdůvodnění, které je pro odborníky důležitější než hledisko užitečnosti, může být při řešení praktických problémů významnější pro „laiky“ než pro odborníky. Obdobně užitečnost, která je více vnímána praktickými aktéry, se může stát při řešení praktických problémů důležitější pro odborníky než hledisko zdůvodnění. Stejně záměny lze sledovat i v případě rolí odborníka a „laika“. Při produktivních diskusích mezi odborníky a veřejností dochází obvykle k výměně těchto rolí.

První workshop tematicky navazoval na diskusi přízvaných řečníků. Příspěvky byly zaměřené na možnosti teoretické interpretace vztahů a možných přesahů mezi praktikami odborné činnosti a praktikami jednání, které odborné vědění využívá. N. Stehr zformuloval blízkost těchto praktik (zejména v případě sociálních věd), J. Hochgerner poukázal na překážky, které zde vznikají. M. Gana (Chile) a G. Baigorrotegui (Španělsko) poukázali na význam blízkosti a prostoru pro formování inovačních praktik. Zdroje jejich „ztělesněnosti a zakořeněnosti“ spatřují v působení emocionálních, postojových i kulturních faktorů. V tomto kontextu také vidí značný prostor pro uplatnění lokálního kontextu regulace a správy inovací. Podporují ho i sondou do změn inováčních praktik v lokálně provozovaném rybolovu v Chile. Jiný směr argumentace k okolnostem využívání odborného vědění byl orientován na nekodifikované zdroje vědění (tacit knowledge, background knowledge). A. Pozzali (Itálie) navrhla typy tohoto vědění a objasnila jejich úlohu při šíření a cirkulaci odborného vědění ve společnosti.

Výzkumy sociálních souvislostí inovací – podněty k zobecnujícím poznatkům

Referáty, které byly předneseny na jednotlivých zasedáních, vycházely z empirických studií inovací v organizacích zpracovatelského průmyslu a služeb i ze studia výzkumných organizací. Ve všech případech byla pozornost zaměřena na problémy reflexivity a učení. Výsledky výzkumů v obou případech ukazují, že učení nemůže být vnášeno do organizací z vnějšku. Musí vycházet z praktik uplatňovaných na pracovních místech a mobilizovat komunikaci v procesu učení. Konkrétní poznatky z oblasti studia inovací ve zpracovatelském průmyslu byly předneseny výzkumníky z technické univerzity v Chemnitz. Navazují na průběžné výsledky mezinárodního projektu výzkumu inovací, který je zaměřen na zkoumání sociálních souvislostí inováčních procesů vázaných k pracovnímu místu a na vnímání průběhu změn i faktorů, které je ovlivňují. Metodicky byly výzkumy ovlivněny organizováním tzv. inováčních laboratoří, které byly složeny z relevantních aktérů studovaného inováčního procesu. **Inováční laboratoř** umožňuje testovat nové metody komunikace, organizace a koordinace mezi inováčními aktéry. Uvedená zkušenost byla koncepčně označena pojmem **platformy**: inováční procesy nepředstavují jen pohyb odborných informací od jejich tvůrců k uživatelům, ale zahrnují síť komunikací a interakcí, které představují sociální zázemí inovací. Pojem platformy pak umožňuje tyto síť zkoumat a podporovat. D. Cotta et al. (Brazílie) předložil příspěvek z brazilského prostředí. Firma Bradesco uplatňuje formu „rozvahy“ pro hodnocení inováčních projektů. Výzkum ukazuje nejen na možnost předcházení nepřijatelných důsledků zamýšlených inováčních projektů, ale na možnosti učení a rekválifikace zaměstnanců, případně i na jejich možné příspěvky k inováční výkonnosti firmy.

V příspěvcích, které byly orientovány na studium inovací v oblasti služeb, byla pozornost soustředěna na vliv poptávkových faktorů země a jejich souvislosti s kulturním prostředím. J. Backhaus (Nizozemsko) zkoumala změny chování spotřebitelů v kontextu programů a projektů energetických úspor. I zde se ukázalo, že vědění spotřebitelů je mnohem více zakořeněno v habitualizovaných stereotypech lokálního jednání, než aby bylo otevřeno k informacím přicházejícím z odborných agentur.

Podle jejich výzkumů sehrávají v této situaci významnou úlohu **zprostředkující aktivity**, které jsou sto „otevřít“ kontext habitualizovaného vědění k novým informacím. Koncepční doporučení, která vyvodila ze svého studia, vedou k pojmu řízení poptávkové stránky trhů. Specifikovala také jeho faktory: kontext jednání; síť založené na strategii a důvěře; porozumění situaci cílové skupiny; význam monitorování, hodnocení a učení. Příspěvek W. Mensink et al. (Nizozemsko) pojednával o poznatcích projektu, který zkoumá úlohu očekávání při realizaci radikálních změn. Radikální změny obvykle vyvolávají výraznější **očekávání** (i obavy) a často mají také výraznější sociální důsledky, neboť ovlivňují širší populaci. Výzkum, o jehož výsledcích autoři informovali, je zaměřen na projekt zavádění elektronické zdravotní evidence v Nizozemsku. Výsledky výzkumu potvrzují, že v případě tak rozsáhlých projektů je nutno reflektovat očekávání většího počtu aktérů. Současně také ukazují, že jednotlivá očekávání ve vzájemné diskusi spíše gradují, než aby se tlumily. Jejich rozumnost a přijatelnost se stává nezájemnou, neboť hranice mezi rozumným a nerozumným, přijatelným a nepřijatelným jsou značně neostře a nejednoznačné. V pluralitě očekávání jednotlivých aktérů (zdravotníků, pojišťoven, pacientů, občanů) se rýsuje základní rozpor mezi technickou standardizací elektronického systému a netechnickou povahou jeho využití a dopadů na jednání. Jde pak o to, zda technika se má přizpůsobit praktikám či zda praktiky se mohou vyvíjet z daných kontextů (což odmítají zejména lékaři). Autoři pak navrhnou scénáře diskusí, které jsou otevřené ke stanoviskům a kontextu jednání všech aktérů, avšak počítají s prostředky argumentace, které by umožnily případnou dekontextualizaci jejich jednání.

Několik příspěvků se věnovalo změnám ve výzkumných organizacích, které také dokumentují, že sociální aspekty inovací se neprojevují jen jako (očekávané či neočekávané) důsledky výzkumu a vývoje, ale vstupují do kontextu jejich tvůrčích aktivit. Hodnocení změn v povaze výzkumných organizací má již teoretickou oporu ve všeobecně přijímané koncepci tzv. Modu II, který specifikuje vstřícnější orientaci akademických vědců ve vztahu k technice a inovacím.² Sociologický výzkum, který mapoval postoje relevantních partnerů k založení Evropského technologického ústavu, potvrzuje, že v jednání vědců stále působí orientace spojené s Modem I (viz Pirelli et al., Itálie). Hlubší sondu do proměn orientací výzkumníků prezentoval příspěvek nizozemských kolegů (B. Dutilleul et al.) k problematice tzv. **žitých laboratoří** (living labs)³ a příspěvek H. Kerosou (Finsko), který interpretuje změny laboratorních metod ve finských zdravotních zařízeních s ohledem na jejich sociální kontext. Základní předpoklad existence zkoumaných laboratoří – provádění výzkumů v bezprostředním kontextu žitých situací – vytváří ovšem příznivý předpoklad pro studium sociálního kontextu inovací, zejména z hlediska jeho uživatelů. Umožňuje porozumět okolnostem, které ovliv-

² Koncepce Modu II konstatuje, že v akademických institucích došlo k proměnám klasických etických rámců jednání (Modus I) ve prospěch větší otevřenosti k potřebám společnosti. Projevy této změny byly označeny jako Modus II (Gibbons M. et al.: The New Production of Knowledge. London, SAGE 1994)

³ Koncepce „žitých laboratoří“ vznikla na MIT jako reakce na rostoucí nejistoty populace ve vztahu k vědě a na možnosti využití informační a komunikační techniky. Předpokládá, že experimenty probíhají v žitých situacích (města, práce, zábavy apod.). Dnes se tato praktika rozšířila také do EU.

ňují pozici uživatele jako aktivního účastníka inovačních změn. Příspěvek informuje také o analytickém přístupu, který autoři využívají při analýze „žitých laboratoří“ a který umožňuje sledovat formování **sociálních konfigurací** inovačních procesů. Podle jejich hodnocení se v rámci těchto konfigurací vytváří pozitivní interakce a rozhraní mezi technickým a sociálním experimentováním. Autoři vysvětlují, že jde o mnohem jemnější a složitější situace než to navrhuje koncepce modu II nebo Luhmannova funkcionální koncepce. Obdobné poznatky se prosazují i na pozadí zkušeností a praktik poradenských firem v oblasti inovací. Sociální dimenze jejich činnosti je evidentní: žádná inovace není reálná bez vazby na cílovou uživatelskou skupinu. H. W. Franz (Německo) tuto zkušenost zobecňuje pomocí pojmu **řízení kvality**. Sociální inovaci vidí jako záměrné prosazování nových způsobů a postupů spolupráce a konfliktu, které lze zvládat řízením orientovaným na kvalitu. Tento typ managementu vidí v návaznosti na taylorismus, řízení kvality, metody TQM a EFQM.

Další soubor příspěvků byl prezentován na zasedáních, které byly orientovány na problematiku služeb a formování infrastruktury pro podporu inovací. Již výše komentované příspěvky ukazují, že sféra služeb představuje oblast, kde sociální projevy inovací jsou z hlediska empirického zkoumání nejzřetelnější a z hlediska regulativních praktik nejpotřebnější. Tato okolnost byla explicitně uvedena v příspěvku A. Parpan-Blaser a M. Hüttemanna (Švýcarsko). Předložená argumentace vycházela ze studia proměn forem a obsahů sociální práce. Orientace na uživatele a jeho postavení jako spoluvůrce služby se zde projevuje v explicitní a specifické podobě. Autoři uvádějí, že proměny sociálních služeb a jejich inovační obsah nepříznivě ovlivňují vizionářské (charitativně motivované) nebo jednostranné (komercializační) představy. Doporučují naopak chápat sociální služby jako specifický úkol, při kterém je nutno pečlivě zvažovat volbu prostředků a forem, jež jsou adekvátní pro řešení té či oné konkrétní služby. V tomto světle i potenciály charity a trhů nabývají nový obsah. Podnětnou a obdobnou zkušenost prezentoval příspěvek o finském programu rozvoje pracovních míst, který byl nedávno začleněn do programů podpory inovací (M. Lahtonen, N. Rouhianen). Klíčovým slovem této zkušenosti je **dialog**, který je veden mezi aktéry inovací a mezi podnikateli, odbory a dalšími aktéry, kteří ovlivňují zaměstnanost a změny ve struktuře pracovních míst. Pozice a výsledky tohoto programu ukazují, že problém zaměstnanosti není řešen jen jako důsledek technickoekonomických inovací, ale přistupuje se k jeho řešení v kontextu probíhajících inovací, s anticipačním výhledem. Problém pracovních míst byl také formulován v příspěvku C. Bizzari (Itálie), který vyhodnocoval efekty projektů či hnutí, jež je označováno jako **sdílení pracovních míst** (co-working). Jejich projevy byly studovány v italském prostředí. Výsledky výzkumu ukazují, že tyto aktivity se uplatňují zejména ve službách a nemají zatím výraznější efekty.

Infrastrukturní aspekty inovací a jejich sociální aspekty byly diskutovány i v dalších možných pohledech: podle odvětvové struktury zpracovatelského průmyslu, územních či kulturních aspektů. Sociální rámec inovačních aktivit demonstroval na příkladě formování regionální infrastruktury pro podporu inovací J. Loudín (ČR). Obdobný aspekt byl diskutován ve specifickější perspektivě implementace geneticky modifikovaných rostlin v Polsku (P. Stankiewicz, W. Goszczyński).

K pojetí ukazatelů inovačních zdrojů a výkonnosti NIS

Jak naznačuje název komentovaného konferenčního projektu, je téma ukazatelů v popředí jeho programového zaměření. Také třetí konference počítala s diskusí k tomuto tématu. Reakce výzkumníků, kteří sledují sociální souvislosti inovací a kteří předložili výsledky svého výzkumu k diskusi na této konferenci, však na tuto výzvu explicitně nereagovali. Nebyl předložen příspěvek, který by prezentoval možnosti analýzy sociálních souvislostí inovací pomocí ukazatelů. Nepodařilo se také přizvat představitele EUROSTATu, kteří se zabývají šetřeními inovací a metodikou OSLO manuálu, jenž usiluje o rozšíření ukazatelů inovací na institucionální okolnosti. I když téma ukazatelů nebylo explicitně osloveno, nabízí řadu podnětů k otázce, jak lze zobecňovat získané poznatky o sociálních okolnostech inovací. Takové poznatky pak umožňují formulovat i další otázky: v jakém vztahu jsou prezentované analytické postupy a interpretační zobecnění k existujícím ukazatelům o inovacích (např. ve formě European Innovation Scoreboard), jakou zobecňující sílu mají analytické postupy a poznatky, které se uplatňují při analýze sociálních souvislostí inovačních činností.

Zobecnění, která nabízejí statistická šetření o inovacích a která vycházejí z mezinárodně srovnatelné metodiky (OSLO manuálu), jsou založena na určitých předpokladech, jež také vymezují interpretační robustnost získaných dat. Data informují o inovačních zdrojích a efektech firem, která má kvantitativní podobu. Některá z nich vypovídají o subjektivním hodnocení inovačního prostředí, která poskytují respondenti. I zde většinou jsou výpovědi převedeny do kvantitativní podoby. Při využití těchto dat je nutno mít na paměti, že tato data, i když mají kvantitativní podobu, nejsou přesným obrazem nějaké skutečnosti. Jsou to sociálně podmíněné konstrukce – v našem případě koncepce NIS, která vyjadřuje mezinárodně založené úsilí technicky vyspělých zemí o využití industriálních zdrojů ve prospěch ekonomického růstu a pomocí regulativní úlohy státu. Představuje rámec, ve kterém jsou konstruována data a také nabízena jejich interpretace.

Třetí konference o indikátorech a koncepcích inovací nabídla teoretický rámec a metodické postupy, které by umožňovaly konstruovat pohled na inovace nejen s ohledem na jejich sociální důsledky, ale i jejich sociální zdroje. Diskuse ukázala, že takový teoretický přístup vyžaduje přistupovat k inovacím jako k procesu (nejen jeho výsledku), respektovat šíři jeho aktérů, jeho komunikační nároky a reflexivní povahu. Předložené příspěvky potvrdily jeho relevanci a nabídky řady analytických pojmů, které mohou přispět k produktivnímu zobrazení sociálních souvislostí inovací. Jejich procesualnost, interaktivnost, proměnlivost rolí jednání, neostrost hodnocení a pohyblivost diskursu však naznačují, že je nelze spolehlivě vyjádřit kvantitativně založeným ukazatelem. Je nutno spíše uvažovat o situacích či příbězích, jejichž typičnost se projevuje inovačními efekty.